

Over *De scheikundige. Het dramatische leven van Fritz Haber*:

Dit toneelstuk brengt op een originele manier de emotionele essentie van het drama in Habers leven dichterbij.

-Roald Hoffmann, Amerikaans chemicus (Nobelprijs voor de Scheikunde in 1981), (toneel)schrijver en dichter.

Over *Goudmerels. Dirk Coster en Lise Meitner in tijden van nazi's en atoombommen*:

De maatschappelijke verantwoordelijkheid van de natuurwetenschappers, ook in deze tijd waarin we de aarde verwoesten, is weer zeer actueel. Heel knap opgeschreven.

-Jan Terlouw, natuurkundige, politicus en schrijver.

Peter Debye (1884-1966) was een beroemde Nederlandse fysisch-chemicus. Hij ontving tijdens zijn leven verschillende wetenschappelijke onderscheidingen, o.a. de Nobelprijs voor de Scheikunde in 1936.

In 2006 - veertig jaar na zijn dood - werd Peter Debye beschuldigd van collaboratie en antisemitisme in nazi-Duitsland. Dit leidde tot grote ophef in de media en academische kringen (de 'affaire Debye'). Had Debye werkelijk vuile handen gemaakt?

In het toneelstuk *In Opspraak* schetst Chrétien Schouteten een fictieve zoektocht naar de feiten en omstandigheden van toen. Hoe handelde Debye in een tijd waarin zijn (academische) vrijheid onder zeer grote druk stond? Welke rol speelde hij in nazi-Duitsland? En: op welke manier oordelen wij nu over zijn omstrede daden uit het verleden?

Ter Verpoozing, Peize
ISBN 978-90-832322-5-6

Chrétien Schouteten

In opspraak

Chrétien Schouteten

Chrétien Schouteten schreef eerder twee toneelstukken: *De Scheikundige. Het dramatische leven van Fritz Haber* (2012) en *Goudmerels. Dirk Coster en Lise Meitner in tijden van nazi's en atoombommen* (2019).

In het toneelstuk *In Opspraak* dramatiseert Schouteten opnieuw persoonlijke en maatschappelijke gevolgen van ethische dilemma's waarmee wetenschappers geconfronteerd kunnen worden.

toneel

TER VERPOOZING, PEIZE (NL)
ISBN 978-90-832322-5-6
NUR 307

© Auteur

Opmaak: Gerard Stout

Omslag: Yvonne Westerink, Joop Kolling en Marja de Bruijne

www.nedersaksisch.org

Contact: chretienshouteten@gmail.com

Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Druk: Biblion, Zoetermeer

Eerste druk: maart 2022

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

In opspraak

Chrétien Schouteten

Ter Verpoozing

Inhoud

Personages 6

Voorwoord 7

Samenvatting 9

Scènes

1. De lokale held 10

2. Oude vriendschap 15

3. De beschuldiging 18

4. Historisch onderzoek 27

5. De omstreden brief 32

6. De nachtmerrie 37

7. Het wantrouwen 44

8. Mooie herinneringen 51

9. Het eindrapport 55

10. Ethisch advies 62

11. Ander licht 72

Bronnen 83

De ‘affaire Debye’ 91

Dankwoord 95

geïnspireerd op de 'affaire Debye'

Personages:

* **Sjeng Loontjens**, kastelein van het Maastrichtse café 'In De Gelierde Kop'.

* **Finie Dassen**, rector magnificus van de Universiteit Maastricht.

* **Tinus Dennema**, historicus van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).

* **Debby Debye**, kleindochter van Peter Debye, woonachtig in Amerika.

Voorwoord

In 2006 las ik in de media over de ‘affaire Debye’ en was meteen geïnteresseerd in de vraag of Peter Debye terecht beschuldigd was van nazicollaboratie en antisemitisme. Ik begon informatie te verzamelen met het idee er later over te schrijven.

Peter Debye bleef jarenlang in mijn achterhoofd rondspoken. Pas in 2019 had ik tijd om me verder te verdiepen in zijn leven. In de beginperiode werd ik erg geholpen door Gijs van Ginkel, omdat hij me belangrijke informatie toestuurde, waaronder het door hem in 2006 geschreven boek Prof. Peter J.W. Debye (1884-1966) in 1935-1945. Briljant scientist. Gifted teacher. An investigation of historical sources.

Al vrij snel vatte ik het plan om geïnspireerd op de ‘affaire Debye’ een fictionele toneeltekst te schrijven. Het zoeken naar een geschikte ‘setting’ om het verhaal met een klein aantal personages te kunnen vertellen, kostte me behoorlijk wat tijd. Twee personages (de kastelein en de kleindochter) zijn volledig verzonnen. De andere twee (de rector magnificus en de historicus) zijn geïnspireerd op werkelijke personen. De dialogen zijn voor een deel ontleend aan publiek toegankelijke bronnen die ik over de ‘affaire Debye’ kon vinden. De vier personages citeren soms letterlijk uit deze bronnen. Uiteraard zijn alle scènes fictief.

Mijn toneeltekst is een mengeling van fictie en werkelijkheid. Ik heb geprobeerd om zo dicht mogelijk bij de historische gebeurtenissen en omstandigheden te blijven.

Samenvatting

In Maastricht bouwt Sjeng Loontjens zijn café om tot Peter Debye Infocenter. Hij wil daarmee de beroemde fysisch chemicus Peter Debye – veertig jaar na zijn dood – in zijn geboortestad de eer geven die hem toekomt. Echter, tijdens de verbouwingsperiode wordt Debye beschuldigd van collaboratie en antisemitisme in Nazi-Duitsland. Daardoor ontstaat grote ophef in de media en academische kringen.

Sjeng kan niet geloven dat Debye een collaborateur is. Daarom besluit hij om met de hulp van Debby, een kleindochter van Peter Debye, te gaan uitzoeken wat er werkelijk is gebeurd. Tijdens hun zoektocht komen ze erachter dat uitspraken en daden van Debye op meerdere manieren kunnen worden uitgelegd.

Over de verschillende interpretaties van gebeurtenissen en omstandigheden gaan Sjeng en Debby de strijd aan met Tinus Dennema, historicus van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Bovendien voeren ze verhitte discussies met Finie Dassen, rector magnificus van de Universiteit Maastricht.

Uiteindelijk brengt zelfs het oordeel van een ethische commissie de gemoederen niet tot bedaren. Wanneer het laatste woord lijkt te zijn gezegd, werpt Debby verrassend nieuw licht op de rol die haar grootvader in Nazi-Duitsland kan hebben gespeeld.

Scène 1 De lokale held

Een man bevindt zich in een eenvoudig ingericht café, dat zo te zien verbouwd wordt. Hij is bezig met het ordenen van archiefdozen en documenten. De man is door zijn kleding herkenbaar als de kastelein van het café. Boven de deur hangt een bord met de tekst 'In De Gelierde Kop'. Verder hangt er een kopie van een oorkonde: Nobelprijs voor de Scheikunde in 1936. Er staat ook een borstbeeld en er hangt een foto van dezelfde man. Even later komt er een vrouw binnen, in mantelpak. Ze gaat zitten.

Kastelein:

Goeiemorgen, mevrouw Dassen! Het bekende recept? *(Hij pakt al een theekop en zoekt naar een theezakje)*

Dassen:

Ook goedemorgen! Ja, graag!

Kastelein *(brengt haar de theekop met theezakje):*

En ... hoe gaat het met u?

Dassen:

Druk, druk, druk! Het gaat maar door! Dan denk je dat je iets hebt afgerond en meteen staat er weer wat nieuws voor je neus.

Kastelein:

Dat ken ik. *(Hij kijkt om zich heen)*. Hier wordt trouwens ook hard gewerkt! Het ziet er nu nog niet uit, maar straks herkent u het helemaal niet meer terug. We willen meer ruimte creëren en daar in die hoek straks een hele grote foto van Debye in canvas ophangen. Debby heeft me gisteren een mooie foto opgestuurd.

Dassen:

Ik ben benieuwd.

Kastelein:

Trouwens, voordat ik het vergeet: is dat geld al overgemaakt naar de aannemer?

Dassen (*na korte stilte*):

O jee, dat is waar ook! Dat is me jammer genoeg nog niet gelukt, Sjeng.

Sjeng:

Enig idee hoelang dat nog gaat duren? Want als we te lang wachten, kan de aannemer niet verder.

Dassen:

Als het om geld gaat, Sjeng, dan weet je het wel, dan is het altijd ingewikkeld. Maar ik ga zien wat ik de komende dagen kan doen. Ik hoop dat ik eraan toekom.

Sjeng (*als grapje*):

Mijn verbouwing heeft toch wel de hoogste prioriteit, hè?

Dassen:

Was dat maar waar! Ik krijg de laatste tijd zoveel op mijn bordje.

Sjeng:

Wat is nou zó belangrijk dat het een nóg hogere prioriteit krijgt?

Dassen:

Och, gewoon gezeur waar ik op moet reageren.

Sjeng:

Gezeur?

Dassen:

Nou ja, gezeur, gezeur... dat is misschien een groot woord. Het is eigenlijk de constante druk. Zo moet ik bijvoorbeeld - liefst vandaag nog - een uitspraak doen over twee van mijn wetenschappers.

Sjeng:

Maar dat hoort toch bij uw werk?

Dassen:

Zeker, maar het is geen gemakkelijke kwestie. Er wordt namelijk beweerd dat deze wetenschappers gefraudeerd hebben. En dat blijft altijd pijnlijk.

Sjeng:

Ik wil me natuurlijk nergens mee bemoeien, per slot van rekening ben ik maar een gesjeesde student geschiedenis die later kastelein is geworden, maar...

Dassen:

Als student zat je al te vaak in de kroeg, heb je me wel eens verteld.

Sjeng:

Dat klopt helemaal, maar uiteindelijk heb ik van mijn hobby mijn beroep gemaakt.

Dassen:

Dan heeft je studietijd je toch wat opgeleverd!

Sjeng:

Maar ik wil meer.

Dassen:

Dat kan nu.

Sjeng:

Ik ben blij dat de universiteit me financieel ondersteunt bij de verbouwing van mijn café tot een Peter Debye Infocenter.

Dassen:

Dat doet de universiteit graag, want Debye is het ideale rolmodel voor onze studenten.

Sjeng:

Voor mij is hij ook een plaatselijke held die in zijn geboortestad te weinig wordt geëerd. Hij is eigenlijk nauwelijks bekend. Zelfs in deze buurt, terwijl hij hier in deze straat is geboren!

Dassen:

Aan die onbekendheid gaan we wat doen, Sjeng! Maar op dit moment zit ik met dat gezeur aan mijn kop.

Sjeng:

Zoals ik al zei wil ik me nergens mee bemoeien, maar – als ik vragen mag - waarvan worden de beide wetenschappers beschuldigd?

Dassen:

Daar kan ik nu nog niks over kwijt. Ik wil ze eerst zelf spreken. En ik moet ook nog onderzoek doen om de feiten op een rij te krijgen.

Sjeng:

Hebben ze plagiaat gepleegd?

Dassen:

Nee, het lijkt erop dat ze vanwege commerciële belangen de grenzen van de academische vrijheid hebben overschreden. Het gaat om belangenverstrengeling.

Sjeng:

Cryptisch. Maar in welk opzicht zijn ze over de schreef gegaan? Hebben ze geld verduisterd?

Dassen:

Het gaat mogelijk om schending van de wetenschappelijke integriteit. Dat weet ik nog niet. Als rector magnificus zou ik op de hoogte moeten zijn. Althans dat vindt een aantal van mijn medewerkers. Zelf wil ik ook weten hoe het komt dat ik er niets van weet.

Sjeng:

Hebt u wel met beide handen aan het roer gestaan? Wel voldoende de vinger aan de pols gehouden?

Dassen:

Dat weet je altijd pas achteraf. Ik ben van nature geneigd om mijn medewerkers veel vrijheid te bieden. Maar daardoor ontgaan me ook wel eens zaken die ik misschien – achteraf bezien – wèl had moeten weten.

Sjeng:

Ja, achteraf bezien. Daarom vind ik terugkijken op wat gebeurd is nog steeds boeiend en belangrijk, maar door mijn werk als kastelein ben ik ook erg geïnteresseerd geraakt in wat mensen beweegt en in hun achtergronden. Zo vraag ik me af in hoeverre u medeverantwoordelijk bent bij een eventuele fraude.

Dassen:

Niet zo ver, denk ik. Iedere medewerker van de universiteit weet dat ik voor integere wetenschapsbeoefening sta.

Sjeng:

Ja ja, maar staat u niet te ver van de werkvloer?

Scène 2 Oude vriendschap

Sjeng bevindt zich in het café. Hij belt.

Sjeng:

Hé, Debby, hoe is het daar?

Debby:

Prima, dank je. Ben druk bezig. Binnenkort stuur ik je alvast een deel van het archief op.

Sjeng:

Fijn. Dankjewel. Ik ben ook druk in de weer.

Debby:

Hoe staat het met de verbouwing?

Sjeng:

De aannemer schiet al flink op. Het Peter Debye Infocenter komt eraan! Ik mag je namens de universiteit uitnodigen voor de opening.

Debby:

Wat fantastisch! Dit is echt de kroon op onze samenwerking!

Sjeng:

En dat van afstand! Ik ben blij dat ik je binnenkort eindelijk weer in levenden lijve te zien krijg.

Debby:

Ik denk nog vaak aan die laatste keer, toen ik samen met mijn opa in Maastricht op vakantie was!

Sjeng:

Dat weet ik nog heel goed. Hij gaf ons een rondleiding door zijn geliefde Maastricht. Hij kende dat nog steeds als zijn broekzak.

Debby:

Ik kon zijn Maastrichts niet verstaan, maar vond het wel heel grappig. Zo anders, zo zangerig. En ik zag hoe gelukkig hij er was. Hij glunderde en glimlachte van oor tot oor.

Sjeng:

Eigenlijk zou je dat jaar daarna ook nog komen.

Debby:

Inderdaad, ja. Maar toen overleed mijn opa plotseling.

Sjeng:

Waardoor we elkaar nooit meer zagen.

Debby:

Weet je wat ik zou willen? Ik zou wel weer door Maastricht willen wandelen, maar dan deze keer met jou als gids. Kan dat?

Sjeng:

Natuurlijk, Ik zal Maastrichts spreken en zoveel mogelijk glimlachen. Oké?

Debby:

En glunderen!

Sjeng:

Graag zelfs! Maar realiseer je dat Maastricht in de laatste 40 jaar wel veranderd is.

Debby:

Wij toch ook!

Sjeng:

We trokken toen veel samen op. Daar denk ik nog vaak aan terug. Ook aan de verhalen van je grootvader. Die zullen we nu missen.

Debby:

Ja, mooie verhalen waren dat. Hij nam ons mee naar bijzondere plekken en begon te vertellen. Weet je nog dat ik dan vroeg: Opa, is dat allemaal ècht zo gebeurd?

Sjeng:

Ja, dat weet ik nog.

Debby:

Weet jij dan ook nog dat hij dan zei: "Het is niet onmogelijk dat het zo gebeurd is." Geen ja, geen nee, maar misschien. Ik begreep niet alles wat hij zei.

Sjeng:

Hoe oud waren we eigenlijk?

Debby:

12?

Sjeng:

Zoiets, ja. Weet je ook nog dat hij zei: "Soms zijn de verhalen niet opgeschreven, maar gewoon doorverteld. Mensen kunnen er een hoop bij gefantaseerd hebben."

Debby:

Ik fantaseerde toen ook veel. Ik fantaseer trouwens nog steeds veel. Ook regelmatig over Maastricht. Ik wil mijn herinneringen graag opfrissen. Samen met jou, Sjeng.

Scène 3 De beschuldiging

Sjeng bevindt zich in het café. Mevr. Dassen (minder formeel gekleed en haar haar is wat in de war) komt binnen. Ze groeten elkaar (zonder woorden). Sjeng pakt een theekopje en zoekt naar een theezakje.

Dassen:

Doe maar een whisky!

Sjeng (*zet verbaasd het theekopje terug*):

Een dubbele?

Dassen:

Nee, gewoon, anders moet je me zo meteen onder de arm nemen en me naar de universiteit terugbrengen.

Sjeng (*schenkt haar whisky in*):

Lang geleden dat u om een whisky vroeg. Ik weet nog de laatste keer, toen u...

Dassen (*onderbreekt hem*):

Ach, niet interessant. Maar wat ik nú te vertellen heb, is dat wel. Méér dan interessant zelfs.

Sjeng (*vrolijk*):

Vertel!

Dassen:

Neem zelf ook iets. (*Sjeng schenkt zichzelf een biertje in*) Het gaat over Debye.

Sjeng:

In verband met de verbouwing? Is de financiering rond?

Dassen:

Nee, Sjeng, ik heb informatie over Debye zelf.

Sjeng:

Dat is mooi.

Dassen:

Maar mijn informatie is niet mooi. Laat ik maar direct met de deur in huis vallen. (*Ze wacht een moment*) Een zekere Repelaar beweert dat Debye kort voor de oorlog in Duitsland vuile handen heeft gemaakt door antisemitisch gedrag en collaboratie met de nazi's.

Sjeng:

Wat? Nee dat kan niet. Repelaar? Wie is dat?

Dassen:

Een wetenschapsjournalist.

Sjeng:

Hoezo vuile handen?

Dassen:

Hij beweert dat Debye structureel heeft meegewerkt aan de oplossing van het Jodenvraagstuk!

Sjeng:

Niet te geloven!

Dassen:

Dat vonden de Universiteiten van Maastricht en Utrecht ook. Ze hebben het laten uitzoeken door een historicus van het NIOD.

Sjeng:

En? Is sprake van een misverstand?

Dassen:

Nee, het NIOD stelde vast dat Repelaars uitspraken gebaseerd zijn op authentieke bronnen. Het spijt me echt dat te moeten zeggen.

Sjeng:

Maakt niet uit.

Dassen:

Repelaar beweert zelfs nog meer.

Sjeng:

Wat?

Dassen:

Zoals je weet is Debye in 1940 uit Duitsland weggegaan en naar Amerika vertrokken.

Sjeng:

Ja, als politiek vluchteling. Hij moest wel.

Dassen:

Daar denkt Repelaar dus anders over. Hij beweert namelijk dat Debye zijn nazisymphathieën in Amerika heeft behouden.

Sjeng:

Nou ja, zeg! En zijn die beweringen ook gecontroleerd?

Dassen:

Ook hier vindt het NIOD de bronnen authentiek.

Sjeng:

Hoe kan dat? Debye was toch helemaal geen nazi?

Dassen:

Dat dacht ik ook, maar volgens het NIOD heeft Repelaar grondig onderzoek verricht en de bronnen op een verantwoorde manier gebruikt. Daardoor vindt het NIOD zijn uitspraken betrouwbaar.

Sjeng:

En daarmee is het nu klaar?

Dassen:

Nee, het NIOD pleit wel voor een uitgebreider onderzoek naar de achtergronden en motieven van Debye.

Sjeng:

Gelukkig!

Dassen:

Voor ons is dat niet nodig.

Sjeng:

Niet nodig?

Dassen:

Nee.

Sjeng:

Dat meent u niet.

Dassen:

Helaas wel. En daarom heeft de universiteit ook besloten om de wetenschappelijke prijs die naar Debye genoemd is, niet meer uit te reiken. Debye heeft zich onvoldoende verzet tegen de aantasting van de academische vrijheid en kan niet langer als rolmodel dienen voor onze studenten!

Sjeng:

Wacht even. Dus u stopt de samenwerking met de Huskens Stichting? Terwijl die stichting altijd het geldbedrag van 10.000 euro, dat verbonden is aan de prijs, ter beschikking stelt?

Dassen:

De universiteit kan toch niet anders!

Sjeng:

Hoezo niet? Wat vindt de stichting van uw beslissing?

Dassen:

De stichting blijft voorlopig achter Debye staan, net zoals de gemeente Maastricht.

Sjeng:

Ja, natuurlijk doen die dat! Ik begrijp u niet. Want u, als rector magnificus en lid van het College van Bestuur, u heeft dit toch besloten? Daarmee zijn de prijzen die in het verleden uitgereikt zijn aan wetenschappers toch niks meer waard? Debye is gewoon - zonder proces - schuldig bevonden? Dat kan toch niet? U was toch in een vorig leven strafrechtadvocaat, u had hem toch kunnen verdedigen?

Dassen:

Er is hier geen sprake van een rechtszaak! Trouwens, onze universiteit staat niet alleen in haar standpunt. Ook het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht distantieert zich van de naam Debye. Hun Debye-instituut zal een andere naam krijgen.

Sjeng:

Dat meent u niet! Wat een eensgezindheid! Wat een besluitvaardigheid! Wat een daadkracht! Zo meteen vertelt u me nog dat u van plan bent om het monument

voor Debye, dat op het terrein van het academisch ziekenhuis staat te verwijderen.

Dassen:

We zouden daar natuurlijk over kunnen nadenken.

Sjeng:

Als jullie dat doen, als jullie het monument dat een dipool symboliseert, verwijderen, dan doen jullie ook nog zijn wetenschap in de ban!

Dassen:

Ik weet niet hoe je dat ding noemt, maar ik zei je dat we er nog over zouden kunnen nadenken.

Sjeng:

Weet je wat jullie doen? Jullie halen Debye's naam door het slijk! (*Sjeng loopt naar het borstbeeld en kijkt dit aan*) Beste Peter, sorry, vandaag word je door deze mevrouw van je voetstuk gestoten! (*Hij gooit een doek over het beeld en haalt de foto van de muur en hangt die omgekeerd terug.*)

Dassen:

Sjeng, ik snap dat je boos bent. Echt waar. Ik vind het ook vervelend en daarom vind ik het des te vervelender om te zeggen dat...

Sjeng:

Wat?

Dassen:

Dat ik je helaas moet meedelen dat de universiteit ook heeft besloten zich financieel terug te trekken uit het project om je café te verbouwen tot het Peter Debye Infocenter.

Sjeng (*perplex*):

Dit kan niet waar zijn! (*Hij wacht even*) Echt? Dus de Universiteit Maastricht laat mij en mijn gezamenlijke project met Debby, kleindochter van de grote Peter Debye, als een baksteen vallen?

Dassen:

Nou, zo zou ik het niet willen noemen. Het heeft niets met jou persoonlijk te maken. Sjeng, je kunt toch wel begrijpen dat de nieuwe ontwikkelingen, die beschuldigingen...

Sjeng:

Dat die alles om zeep brengen... wegblazen! Al mijn spaarcenten zitten in de verbouwing en de opbouw van archieven! Werk van jaren! Snapt u dat wel?

Dassen:

De universiteit kan toch niet anders?

Sjeng:

De universiteit kan wèl anders! De universiteit zou juist voorstander moeten zijn van verder onderzoek! Dat hoort toch bij een universiteit? Daar heeft Debye toch recht op?

Jarenlang heeft de universiteit van Debye's internationale beroemdheid en genialiteit geprofiteerd! Hij was in Maastricht het ideale rolmodel voor alle studenten! Dat heeft u zelf gezegd.

Dassen:

Het College van Bestuur was nu verplicht eigen afwegingen te maken.

Sjeng:

Nee, mevrouw Dassen, u hebt in achterkamertjes beslissingen genomen. Van het ene op het andere moment, overhaast, in paniek. En nu komt u dat als feiten bij me presenteren! Draai uw besluiten terug!

Dassen:

Dat gaat de universiteit niet doen.

Sjeng:

Maar ik laat dit niet zomaar gebeuren! Ik ga samen met Debby door met de ontwikkeling van het infocenter!

Dassen:

Ik kan je niet tegenhouden.

Sjeng (*kijkt om zich heen naar de archiefdozen*):

Inderdaad! Een juiste conclusie, mevr. Dassen. De eerste juiste conclusie die u tot dusver hebt getrokken. Ik ben blij dat ik over de Europese archieven beschik! En binnenkort krijg ik de Amerikaanse archieven erbij. Gelukkig hebben we de datum voor de opening van het infocenter al vastgelegd! Ik wil dat die opening doorgaat, hoort u me. Afspraak is afspraak! Debby is al als eregast uitgenodigd. Ik eis dat de universiteit haar reis- en verblijfkosten betaalt. En u gaat dat regelen, mevrouw Dassen!

Dassen:

Sjeng. Nogmaals: ik snap jouw frustratie. Maar helaas kan de universiteit helemaal niets meer regelen, als het om Peter Debye gaat.

Sjeng:

Ongelooflijk. Dan moet ik de beschuldigingen maar zelf gaan onderzoeken! Want ik wil precies weten welke rol Peter Debye in Nazi-Duitsland en Amerika heeft gespeeld! Die man was nota bene de beste vriend van mijn opa! Ik ben het hen verschuldigd. Ik kan dit niet laten gebeuren.

Dassen:

Ik kan je niet tegenhouden.

Sjeng:

Nee. Zou u dan nu alsjeblieft mijn zaak willen verlaten!
(Dassen reageert met misbaar. Ze staat op, maar gaat niet weg. Sjeng loopt op haar toe en werkt haar met zachte hand de deur uit.)

Scène 4 Historisch onderzoek

Sjeng is in het café en pakt zijn mobiele telefoon.

Sjeng:

Goeiemorgen, Debby, fijn dat ik je aan de lijn krijg! Hoe is het daar met je?

Debby:

Goeiemiddag. Ja, goed. Ik ben druk bezig geweest. Als het goed is, is al een deel van het Amerikaanse archief naar je onderweg.

Sjeng:

Fijn, want het is nog belangrijker dan het eerder leek.

Debby:

Hoezo?

Sjeng:

Schrik niet, Debby, maar ik heb je iets heel heftigs te vertellen. Gisteren heeft een journalist beweerd dat je opa een nazi-collaborateur en antisemiet is geweest!

Debby:

Wat? Dat is toch niet te geloven!

Sjeng:

Ja, dat dacht ik ook. Maar hij wordt wel geloofd. Wij zullen aantonen dat de beschuldigingen niet kloppen. Dat hij in Amerika nog steeds nazisympathieën zou hebben gehad. Hoe verzint die kerel het!

Debby:

Mijn opa was geen nazi! Dat weet ik echt zeker. Ik zal alles wat ik hier nog aan brieven en documenten heb, goed nalopen. Want dit klopt voor geen kant.

Sjeng:

Ik zal ook hier zijn archieven gaan doorspitten en bewijzen dat Debye schone handen had.

Debby:

Hopelijk lukt het ons nog vóór de opening van het Infocenter.

Sjeng:

Ja, dat is het volgende wat ik wilde zeggen. De universiteit reikt de Peter Debye Prijs niet meer uit en trekt zich voorlopig financieel terug uit de verbouwing.

Debby:

Hè?

Sjeng:

Ja, ik was zo boos, dat ik de rector magnificus de zaak uit heb gezet. Er zit niks anders op dan op zoek te gaan naar een nieuwe sponsor. Laten we voorlopig maar 'gewoon' verder gaan met ons werk. Ik houd je op de hoogte. En bel je als ik meer weet.

Debby:

Ik ga gelijk aan de slag, want we hebben geen tijd te verliezen! Dag Sjeng! *(Beiden leggen hun telefoon neer)*

Even later komt een man binnen.

Dennema:

Bent u meneer Loontjens?

Sjeng:

Dat ben ik.

Dennema (*geeft Sjeng een hand*):

Mijn naam is Dennema.

Sjeng:

Sjeng Loontjens is de naam.

Dennema:

Ik ben historicus en werk bij het NIOD. Kent u dat?

Sjeng:

Ja, natuurlijk! Al die delen van Dr. Loe de Jong, ik kwam er niet doorheen.

Dennema:

Ja, begrijpelijk. Ikzelf ook niet. Dat was nog in de tijd dat we het RIOD heetten. Tegenwoordig zijn we het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Sjeng:

Bent u degene die heeft beweerd dat de beschuldigingen van Repelaar kloppen?

Dennema:

Nee, dat was een collega van me. Hij zei trouwens alleen maar dat de bronnen authentiek waren.

Sjeng:

Maar daardoor worden Repelaars beweringen nu gezien als de waarheid.

Dennema:

Natuurlijk, de uitspraak van mijn collega is een betrouwbare basis bij het zoeken naar de waarheid. En daarom ben ik nu hier! In opdracht van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Ik doe onderzoek naar de rol van Peter Debye in Nazi-Duitsland en Amerika.

Sjeng:

Ik doe dat al op eigen houtje. In mijn eigen archief.

Dennema:

Fijn! Zou ik toegang kunnen krijgen tot dat archief? Dan kan ik de puntjes op de i zetten.

Sjeng:

Ik heb u niet nodig om de waarheid boven tafel te krijgen. Ik zie niet in waarom ik u toegang zou moeten geven.

Dennema:

Als historicus ben ik objectief en op zoek naar de feiten. Ik ben hier om te helpen.

Sjeng:

Denkt u soms dat ik niét objectief ben? Dat ik niet in de feiten geïnteresseerd ben?

Dennema:

Ja, ik geloof u wel. Maar u heeft wel een belang.

Sjeng:

En u niet?

Dennema:

Ik ben een onafhankelijk historicus. Is dat niet voldoende?

Sjeng:

Blijkbaar moet ik u maar gewoon vertrouwen.

Dennema:

Meneer Loontjens, als we zouden samenwerken, kunt u mijn objectiviteit controleren. Zie het als een kans.

Scène 5 De omstreden brief

Sjeng en Dennema bevinden zich in het café. Ze rommelen in paperassen.

Sjeng:

Oké, laten we maar beginnen.

Dennema (*hij pakt een papier uit de paperassen*):

Meneer Loontjens, ik heb hier de brief, waarin Debye als voorzitter van het Duits Natuurkundig Genootschap de Joodse leden opdraagt hun lidmaatschap van de vereniging op te zeggen.

Sjeng:

Ik heb al heel wat achtergrondinformatie rondom die brief verzameld. (*Hij pakt een map met papieren*). Zegt u trouwens maar Sjeng.

Dennema:

Goed Sjeng, heb jij een opdracht kunnen vinden dat Debye die brief van hogerhand moest sturen? Ik niet.

Sjeng:

Ik ook niet. Het was trouwens geen opdracht aan de Joodse leden, maar een verzoek.

Dennema:

Welke conclusie trekken we hieruit? (*Hij denkt even na*) Dat het een eigen initiatief was van Debye?

Sjeng:

Helemaal niet! De druk op Debye moet toch immens zijn geweest? Joden hadden al 5 jaar een Berufsverbot en de rassenwetten waren in de Duitse academische

wereld 'gewoon' geaccepteerd! En vergeet vooral niet dat de brief kort na de Kristalnacht is verstuurd! Daardoor moet de druk onhoudbaar zijn geweest! (*Sjeng neemt de brief uit handen van dhr. Dennema*) Meneer Dennema, die formulering aan het begin van de brief dat zegt toch genoeg!

Dennema:

Hoezo?

Sjeng:

Zijn brief begint toch niet voor niets met de formulering: 'onder de heersende dwingende omstandigheden'. Daarmee laat hij zien dat hij zoveel mogelijk de waardigheid van de Joodse leden wil respecteren en tegelijkertijd ook kritiek wil geven op de nazi's. Zijn formulering betekent toch eigenlijk niks anders dan 'het spijt me, ik kan niet anders'.

Dennema:

Dat is toch je reinste speculatie!

Sjeng:

Helemaal niet, want daar blijft het niet bij. De brief werd ook in het buitenland bekend.

Dennema:

Wat heeft dat ermee te maken?

Sjeng:

Meneer Dennema, dat is toch helder! Debye wilde dat daar ook duidelijk zou worden wat de ware aard was van het naziregime!

Dennema:

Ja, maar hij eindigt zijn brief wel met "Heil Hitler"!

Sjeng:

Dat deed toch iedereen in die tijd? Zelfs wetenschappers van wie bekend is dat ze geen nazi waren, zoals Max Planck. Dat moest toen wel. Als je het niet deed, werd dat als een provocatie opgevat! Debye had geen enkele keus!

Dennema:

Maar hij had er toch voor kunnen kiezen om af te treden als voorzitter? Dan had hij de brief niet hoeven schrijven. En al helemaal niet hoeven ondertekenen.

Sjeng:

Wat zou hij ermee hebben bereikt? Er was vast en zeker een opvolger gekozen met nazisympathieën. De Duitse natuurkundigen waren er niks mee opgeschoten.

Dennema:

Maar dan had hij wel een daad van verzet verricht.

Sjeng:

Nee meneer Dennema, dan had hij de bedreigde collega's aan hun lot overgelaten! U vergeet dat Debye geconfronteerd werd met 'het dilemma van de burgemeester in oorlogstijd'. Hij koos ervoor om op zijn post te blijven en te kijken wat hij kon doen. In de hoop dat het niet lang zou duren voordat nazi-Duitsland van binnenuit zou instorten.

Dennema:

Ik blijf erbij dat de brief antisemitisch was. Of op zijn minst dubieus.

Sjeng:

Maar weet u wel dat het Duitse Natuurkundig Genootschap de druk van de nazi's jarenlang had weten te omzeilen? Het was het genootschap namelijk

gelukt om de rassenwetten te negeren! Veel langer dan de chemische zustervereniging. Ik zie het schrijven van de brief als een voorbeeld van “ein Bisschen Mitmachen”, van zogenaamd ‘kleiner kwaad’. Daar kwam je af en toe niet onderuit. Je kon toen geen schone handen houden!

Dennema:

Noem jij zo’n brief kleiner kwaad?

Sjeng:

Ja, ook vanwege het gevolg, want slechts een handjevol joodse natuurkundigen heeft het lidmaatschap opgezegd.

Dennema:

Het gaat niet om het aantal.

Sjeng:

Oh nee? Niemand van hen heeft het Debye ooit kwalijk genomen! Ook na de oorlog niet. Terwijl zij toch recht van spreken zouden hebben gehad, dacht ik zo!

Dennema:

Maar je weet toch dat Debye al in zijn jeugd, nog vóór het naziregime, antisemitische uitspraken heeft gedaan?

Sjeng:

Ja, hij heeft zich wel eens onaardig uitgelaten over een Joodse collega. Iedereen zegt toch wel eens iets lelijks over iemand anders? Maar dan ben je nog geen antisemiet! Het is toch ook bekend dat hij zich heeft ingezet voor Joodse collega’s! Dat mogen we echt niet vergeten!

Dennema:

Ja, ik weet dat hij uiteindelijk actief bijgedragen heeft aan de vlucht van zijn Joodse collega Lise Meitner. Maar volgens Repelaar heeft hij haar eigenlijk tegen wil en dank geholpen!

Sjeng:

Hoezo tegen wil en dank? Waarom oordeelt Repelaar zo negatief? Debye's hulp bij haar vlucht was risicovol! Daar gaat het toch om?

Dennema:

Nou, het lag indertijd wat genuanceerder. De aanwezigheid van Lise Meitner gaf veel onrust op het instituut. Een vlucht van Lise Meitner uit Duitsland zou voor rust in de tent zorgen en de continuïteit van het wetenschappelijk onderzoek veiligstellen.

Sjeng:

Hoe weet u wat Debye ècht motiveerde om haar te helpen? Haar vlucht redde haar leven! Waarom oordeelt u, net zoals Repelaar, zo negatief? (*Dhr. Dennema zwijgt*) Uw oordeel dat Debye uit opportunisme hielp is toch nergens op gebaseerd? Voor mij onbegrijpelijk, omdat u als historicus objectief wil zijn!

Scène 6 De nachtmerrie

Sjeng is in zijn café met z'n archief bezig. De telefoon gaat, Sjeng neemt op.

Sjeng:

In de gelierde kop, met Sjeng Loontjens, goeiemorgen!

Debby:

Met Debby.

Sjeng (verbaasd):

Hé Debby, hoe laat is het bij jou?

Debby:

Drie uur in de nacht.

Sjeng:

Maar moet je dan niet slapen?

Debby:

Ja, eigenlijk wel. Maar ik had net een heel heftige droom.

Sjeng:

Wat vervelend. Een nachtmerrie?

Debby:

Ja. En die laat me niet meer los. Toen dacht ik, ik bel je even. Om het te ventileren. Sorry, stoor ik je?

Sjeng:

Helemaal niet. Ik heb de tijd. Wat voor nachtmerrie was het?

Debby:

Oké, ik zal proberen om het terug te halen. Ik droomde dat ik in het donker liep... ik was de weg kwijt... nog een kind, was ik... ik liep langs een rivier of was het een zee... ik zwom in woest water... en ineens doemde vlak voor me een krokodil op, die van alle kanten aangevallen werd door haaien. De krokodil opende zijn bek en probeerde me te grijpen. Links en rechts waren haaien... Ik was verstijfd... ik schreeuwde zonder geluid uit te brengen... Ik schreeuwde en schreeuwde en werd wakker. En ik durfde op de een of andere manier niet meer te gaan slapen. Bang dat de krokodil en de haaien terug zouden komen. Heb inmiddels meer dan een uur wakker gelegen. Dit klinkt belachelijk hè? Een volwassen vrouw die bang is voor krokodillen.

Sjeng:

Helemaal niet. Iedereen heeft nachtmerries. En soms zijn ze levensecht. En heftig!

Debby:

Ja, dat was het ook. En toen ik net wakker lag zag ik de hele tijd die ogen van die krokodil voor me. Die indringende ogen. En ik dacht: waar heb ik die krokodil eerder gezien? Ik ken die krokodil ergens van. En opeens wist ik het. In Maastricht!

Sjeng:

Sorry, Debby. Ik weet dat we hier een bijzondere fauna hebben; Maastricht wijkt op veel punten af, dat geef ik toe, maar in de Maas zitten geen krokodillen. Dat moet je fantasie zijn geweest.

Debby:

Nou ja, krokodil, dat zeg ik nu wel... een sóórt krokodil. Ik herinnerde me dat we die gezien hebben.

Sjeng:

We? Wie bedoel je met “we”?

Debby:

Wij tweeën, samen met mijn opa. Hij leidde ons door ondergrondse gangen.

Sjeng:

Onder de Sint Pietersberg, bedoel je.

Debby:

Ja, jij liep links van hem, ik rechts... Ik hield zijn hand vast. Daar ergens in die gangen hebben we die krokodil gezien, dat weet ik zeker.

Sjeng:

Ah, nu snap ik het! Die tekening, bedoel je. Die was van een mosasaurus, zo'n grote zeehagedis van miljoenen jaren terug, die wel 18 meter lang kon worden.

Debby:

Krokodil, hagedis, dat is voor mij even eng! Ik zie hem nóg vóór me! *(Ze zucht nadrukkelijk)*

Sjeng:

Wat vervelend, Debby. Gelukkig is de mosasaurus al enige jaren uitgestorven. Wist je trouwens dat de ontdekkers ook dachten dat het een krokodil was?

Debby:

Is dat zo?

Sjeng:

Ja. Ik herinner me nu ook weer dat we onder leiding van je grootvader in de grotten hebben gelopen. Dat was een hele tocht. Maar je opa bleef maar vertellen. Die man had overal verstand van!

Debby:

Herinner je je dan ook dat hij ons toen met een probleem confronteerde?

Sjeng:

Een probleem? Welk probleem?

Debby:

Weet je niet meer, dat we in de grotten liepen en dat zijn petroleumlamp uitging? En dat we daar opeens in het donker stonden?

Sjeng:

Daar weet ik niks meer van.

Debby:

“De petroleum is op”, zei hij. “We moeten in het donker de uitgang vinden. We moeten elkaar goed vasthouden, vooral niet loslaten”, zei hij, “want dan raken we elkaar in het donker kwijt”.

Sjeng:

Ik kan me dit helemaal niet meer herinneren.

Debby:

Echt niet? Ik wel. Onbegrijpelijk waarom die herinnering opeens terugkomt, na 40 jaar. Snap jij dat?

Sjeng:

Geen idee, maar misschien heeft je droom er mee te maken dat je binnenkort naar Maastricht komt. Onbewust, zeg maar.

Debby:

Ja, zou kunnen. Weet je nog hoe we toen de uitgang hebben gevonden?

Sjeng:

Nee.

Debby:

Dat heb ik nooit vergeten. We liepen een tijdje in het donker en ik vroeg "Opa, kunt u de uitgang wel vinden in het donker?" Hij antwoordde niet, hij stelde ons ook niet gerust. Ik werd onrustig, maar hij hield me stevig vast. Na een tijdje zei hij "laten we even stoppen". Hij liet me los, ik hoorde dat hij een paar passen van ons vandaan liep, en ... toen stak hij zijn lamp weer aan. Ik begon door stress en blijdschap te huilen, maar zag dat mijn opa glimlachte. "Ik heb jullie getest", zei hij, waarop ik nog harder begon te huilen.

Sjeng:

Waarop wilde hij ons testen?

Debby:

Ik weet het niet. "Ik ben trots op jullie", zei hij. "Jullie raakten niet in paniek". Ik zei: "Ik vertrouwde helemaal op u." "Dat is mooi," zei hij, "maar onvoldoende. Je mag niet zomaar op een ander vertrouwen. Jullie hadden me bij de ingang moeten vragen of ik genoeg petroleum voor mijn lamp bij me had. En ook voldoende lucifers."

Sjeng:

Dat ik me dat niet meer herinner!

Debby:

Ik was de boodschap van mijn opa 40 jaar lang vergeten.

Sjeng:

Als je in Maastricht bent, ga ik opnieuw met je de grotten in. Naar de plek van het trauma!

Debby:

Ken je de weg? Weet je de uitgang?

Sjeng:

Zeker. Vertrouw je me?

Debby:

Is dat voldoende, Sjeng? Ik neem voor de zekerheid een extra kaars en lucifers mee.

Sjeng:

En ik hou je hand vast. Geheel volgens de instructies van je grootvader! Dan kan je niks gebeuren.

Debby:

Fijn, ik ben al wat rustiger merk ik, het zou fijn zijn als ik weer in slaap val.

Sjeng:

Zal ik je anders nog een verhaaltje vertellen voor het slapen gaan?

Debby:

Sjeng, ik voel me nu al helemaal een kind. Een volwassen vrouw die eerst over haar dromen zeurt en dan nog een slaapverhaaltje nodig heeft. Zing je dan ook nog een liedje voor me?

Sjeng:

Dan kom je al helemaal niet meer in slaap, ben ik bang. Nee, het is een mooi verhaaltje, ook voor volwassen vrouwen.

Debby:

Oké dan.

Sjeng:

Lang geleden, zo ongeveer duizend jaar, woonde er in Maastricht een jonge dichter, een zekere Hendrik van Veldeke. Die hield ervan om met zijn geliefde langs de oever van de Jeker te wandelen. Hoe zij heette weten we helaas niet, laten we haar voor het gemak Maria noemen.

En het was op een mooie zomerdag, dat Hendrik daar in zijn eentje in het gras lag. Hij voelde de warmte van de zon en hoorde het zachte geluid van het stromende water. Hij zag hoe kleine groene blaadjes met de stroom mee werden gevoerd en hij volgde ze met zijn ogen. Sommige blaadjes kwamen een beetje aan de zijkant terecht, waar ze aan elkaar haakten en aan de oever bleven hangen. Hendrik zag dat sommige takjes door een vogel werden opgepikt om er een nest mee te bouwen. Hij voelde dat hij dat ook graag wilde, samen met Maria.

Maar de meeste blaadjes stroomden ongehinderd mee. Hendrik deed zijn ogen dicht en stelde zich voor hoe de blaadjes verderop in de grote stroom van de Maas terecht kwamen, kopje onder gingen en meegesleurd werden. Hij zag de stroming van de Maas voor zich en keek over het wateroppervlak om te zien waar de blaadjes weer boven water kwamen, dat langs het stadscentrum, bruggen en schepen stroomde. Hij hoorde het geluid van het stromende water en van vogels, zachtjes op afstand... Hij kneep zijn ogen tot spleetjes tegen het felle zonlicht. Hij probeerde het beeld en het geluid van de stromende Maas vast te houden, maar zijn gedachten stroomden naar zijn geliefde Maria... *(Hier stopt Sjeng even met zijn verhaal)* Maria? Sorry Debby. Debby? Debby? Hoor je me nog?

Na enkele tellen, legt Sjeng de telefoon neer, staat op en begint te ijsberen.

Scène 7 Het wantrouwen

Sjeng en Dennema komen het café binnen. Sjeng zingt het Amerikaanse volkslied. Ze dragen enkele archiefdozen. Enthousiast nemen ze de inhoud van de dozen onder de loep.

Sjeng:

Hoe gaan we het aanpakken?

Dennema:

Laten we ons maar meteen richten op de beschuldigingen van Repelaar over de Amerikaanse periode.

Sjeng (*rommelt in de papieren*):

Goed idee. Ik zie dat Debby de brieven en documenten in een chronologische volgorde heeft gelegd!

Dennema:

Fijn, dat scheelt een hoop werk.

Sjeng (*verrast*):

De documenten beginnen al in september 1939!

Dennema:

Dus een paar maanden vóór zijn vertrek naar Amerika! Eigenlijk direct na de Duitse inval in Polen!

Sjeng:

Misschien was de oorlog de aanleiding voor zijn vertrek?

Dennema (*kijkt in paperassen*):

Wie weet? Laten we eens kijken.

Sjeng (*rommelt ook in paperassen*):

Debye kreeg in september 1939 te horen dat het Keizer Wilhelm Instituut voor Natuurkunde militair onderzoek moest gaan doen en dat hij alleen directeur kon blijven als hij Duitser zou worden. Maar voor Debye was dit onbespreekbaar. Hij wilde persé Nederlander blijven.

Dennema:

Repelaar beweert dat Debye zijn vaderlandsliefde als voorwendsel gebruikte.

Sjeng:

Hoe bedoelt u?

Dennema:

Hij gebruikte het als een schijnargument. Dan hoefde hij niet te zeggen dat hij het onacceptabel vond dat hem zijn macht werd afgenomen. Dat hij zelf zijn eigen onderzoeksagenda niet meer kon bepalen, bedoel ik.

Sjeng:

Dat suggereert Repelaar, maar zijn bewering is nergens op gebaseerd.

Dennema:

Hoe dan ook, toen Debye

Sjeng (*onderbreekt*):

Meneer Dennema, het is toch duidelijk dat hij wegvloogte van politieke bemoeienissen. Dat hij geen militair onderzoek voor de nazi's wilde gaan doen!

Dennema:

Die mening is toch nergens op gebaseerd, Sjeng!

Sjeng (*hij pakt een brief*):

Ik heb hier een brief die Debye aan zijn leermeester, zijn Doctorvater oftewel promotor, schreef, vlak voor zijn vlucht naar Amerika. Ik citeer: 'Dus niet opgeven en altijd bereid zijn om het Goede dat voorbijkomt te grijpen zonder het Slechte meer ruimte te gunnen dan absoluut noodzakelijk is. Dat is mijn principe, waar ik vaak nuttig gebruik van heb gemaakt.

Dennema:

Debye kan dat wel geschreven hebben, maar heeft hij dit ook werkelijk in praktijk gebracht? Iedereen kan zeggen dat hij goede bedoelingen heeft gehad. Maar wat is daarvan terecht gekomen?

Sjeng:

Ik geef hem het voordeel van de twijfel. U blijkbaar niet. Feit is dat het regime Debye de toegang tot zijn instituut ontzegde en hem ontslag aanbood.

Dennema:

Wat hij op zijn beurt weigerde. Dat was trouwens een strategische meesterzet!

Sjeng:

Hoezo?

Dennema:

Debye had een belangrijke troef in handen en durfde met de nieuwe leiding te gaan onderhandelen.

Sjeng:

Welke troef bedoelt u?

Dennema:

Dat het aanzien van het Derde Rijk in binnen- en buitenland geschaad zou worden als bekend zou worden dat hem de uitoefening van zijn vak eenvoudigweg onmogelijk was gemaakt.

Sjeng:

Wat slim!

Dennema:

Jazeker, het lukte hem om met tijdelijk verlof gestuurd te worden. Daarmee had het naziregime internationaal zijn gezicht gered. Zo leek het alsof er op zijn instituut niets aan de hand was!

Sjeng:

Alsof er niets veranderd was, maar voor Debye zèlf moet het dramatisch zijn geweest! Hij liet in 1940 - in oorlogstijd - zijn vrouw en dochter in Berlijn achter en ging naar Amerika om colleges te gaan geven aan de Cornell Universiteit.

Dennema:

Waar hij niet met open armen werd ontvangen. En dat is nog zwak uitgedrukt! Repelaar zegt dat Einstein probeerde te voorkomen dat Debye aan de Cornell Universiteit een aanstelling kreeg! Einstein zou uit betrouwbare bron hebben vernomen dat Debye nog steeds nauwe contacten had met hoge nazileiders.

Sjeng:

Iedereen wist toch dat Debye op grond van zijn vele functies in nauw contact stond met hoge nazileiders? Bijvoorbeeld met Hermann Goering, de opperbevelhebber van de Luftwaffe.

Dennema:

Voor Einstein was er blijkbaar voldoende reden om de bestuursleden van de Cornell Universiteit in te lichten en hen op te roepen te doen wat hun plicht als Amerikaanse staatsburgers was.

Sjeng:

En wat zou dat dan moeten zijn?

Dennema (*kijkt in papieren*):

Dat zei Einstein er niet bij.

Sjeng:

Vertrouwde Einstein Debye niet? Wilde Einstein dat Debye in Amerika tot persona non grata werd verklaard?

Dennema:

Volgens Repelaar wel.

Sjeng:

En wie was die betrouwbare bron, waar Einstein het over had, dan wel?

Dennema:

Dat is nooit achterhaald.

Sjeng:

Hoezo, Einstein kende hem toch?

Dennema:

Nee, hij kende hem níét. Einstein ondernam zijn actie op basis van een anonieme brief.

Sjeng:

Dus Repelaar zat er volledig naast met zijn betróúwbare bron!

Dennema:

Dat denk ik wel, maar Einstein's brief leidde er wel toe dat Debye's antecedenten door de FBI uitgebreid werden onderzocht.

Sjeng:

En... Wat kwam daaruit?

Dennema:

Dat Debye een man van karakter en grote idealen was. En nog belangrijker: dat er geen nazisympathieën konden worden vastgesteld. Maar toch werd besloten Debye alleen als consultant toegang te geven tot het Amerikaanse militair onderzoek.

Sjeng:

Blijkbaar vertrouwden ze hem toch nog niet helemaal. Zij het volstrekt ongefundeerd.

Dennema (*pakt andere papieren erbij*):

Laten we ons maar richten op de volgende beschuldiging van Repelaar, namelijk dat Debye in 1941 een telegram zou hebben gestuurd naar Berlijn, waarin hij meedeelde dat hij bereid was om op basis van de oude voorwaarden de leiding van het Instituut voor Natuurkunde weer op zich te nemen.

Sjeng:

Ok, wat is er van dit telegram bekend?

Dennema:

Dat telegram is nooit gevonden. In geen enkel archief.

Sjeng:

Dus Repelaar zegt maar wat?

Dennema:

Hij baseert zich op een ambtelijk stuk van de nazi's waarin dit telegram wordt genoemd.

Sjeng:

Dus Repelaar vertrouwt een Nazi-document?

Dennema:

Maar stel even dat het telegram ècht is verstuurd, Sjeng.

Sjeng:

Nee, dat doe ik niet, ik ga er vanuit dat Debye ècht niet terug wilde naar Berlijn. Want bekijk zijn situatie. Zijn vrouw was al uit Berlijn gevlucht en inmiddels bij hem in Amerika. Stel dat hij het telegram wel heeft gestuurd. Dan kan ik wel een reden verzinnen. Want zijn dochter woonde nog in de directeurswoning van het instituut. En Debye wilde niet dat zij problemen met de nazi's kreeg. Daarom wilde hij de nazi's gunstig stemmen door aan te bieden weer op zijn post terug te willen keren.

Dennema:

Zou kunnen, maar je kunt het niet bewijzen.

Sjeng:

Meneer Dennema, ik hoef niks te bewijzen. Het bestaan van het telegram is ook niet bewezen!

Scène 8 Mooie herinneringen

Sjeng bevindt zich in het café. Hij wordt gebeld.

Sjeng:

In de gelierde kop, met Sjeng!

Debby:

Hallo Sjeng, met Debby! Heb je het Amerikaanse archief gekregen?

Sjeng:

Ja, ik ben er al mee bezig. Of eigenlijk: we zijn er samen mee bezig. Ik werk namelijk samen met Tinus Dennema, een historicus. We maken vorderingen. Maar iets heel anders: hoe is het met jou?

Debby:

Prima. Nog bedankt voor je verhaaltje. Dat heeft goed geholpen. De laatste nachten heb ik als een roos geslapen.

Sjeng:

Mooi! Ik slaap ook heel goed de laatste tijd. Misschien omdat ik me zo verheug op je komst?

Debby:

Sjeng, ik bel je eigenlijk om je te vertellen dat de Cornell Universiteit heeft gereageerd op de beschuldigingen van Repelaar.

Sjeng:

Echt waar? Vertel!

Debby:

Het komt erop neer dat de universiteit geen enkele twijfel heeft over de politieke integriteit van mijn opa. Volgens hen was mijn opa volledig aan de wetenschap toegewijd en apolitiek.

Sjeng:

Wat goed! Daar ben ik heel blij om. Iemand die apolitiek is, wordt ook wel gezien als naïef of onverschillig, of als iemand die zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid ontloopt en daardoor kwetsbaar is voor politieke manipulatie.

Debby:

Nou, dat was mijn opa allesbehalve. Volgens de Cornell Universiteit was hij geen nazi-sympathisant, collaborateur of antisemiet. Daarom neemt de universiteit geen maatregelen, zoals Maastricht en Utrecht.

Sjeng:

Gelukkig. In Amerika is de naam van Debye dus niet besmet!

Debby:

Sterker nog: Hier heeft mijn opa zijn verantwoordelijkheid genomen. In Amerika is men dankbaar dat hij zich in de Tweede Wereldoorlog heeft ingezet voor het Amerikaans militair onderzoek.

Sjeng:

Een hele opluchting. Dat zullen we melden bij de opening van het infocenter. Het wordt een mooie dag. Hopelijk hebben we ook nog genoeg vrije tijd samen.

Debby:

Ik heb een hele week uitgetrokken. Wat zullen we allemaal gaan doen? Gaan we langs de Jeker lopen, zoals Hendrik?

Sjeng:

Zeker, zoals Hendrik en Maria. En dat niet alleen, ook langs de Maas natuurlijk.

Debby:

En langs het hertenkamp en de berenkuil?

Sjeng:

Die zijn er helaas niet meer. Van het stadspark is niet veel meer over.

Debby:

Nou, dan wandelen we langs mijn opa's geboortehuis. En klauteren we over de oude stadsmuren. Als die er nog zijn.

Sjeng:

Die stadsmuren zijn er nog. En we steken allebei nog een kaarsje op bij Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee.

Debby:

Dat deden we toen ook altijd, ja.

Sjeng:

Maar nu uit dankbaarheid. Dat we daar – na 40 jaar – weer mogen staan.

Debby:

Ik herinner me ook dat in die kerk een houten beeld stond van de heilige Christoffel. Omdat mijn opa er een verhaaltje bij vertelde. Hij vertelde namelijk dat de sterkste Maastrichtenaar uit die tijd model had mogen

staan. Er werd een wedstrijd gehouden onder de jonge Maastrichtenaren. En wat bleek? De jongeman die dagelijks in een bootje reizigers de Maas overzette, was de allersterkste. Hoe hij heette ben ik vergeten.

Sjeng:

Het zou me niet verbazen, als de Maastrichtenaren hem daarna "Sjtöffel" zijn gaan noemen.

Debby:

En we gaan dubbeltjes zoeken!

Sjeng:

Dubbeltjes?

Debby:

Ja, als ik een ijsje wilde, zei mijn opa: "Dan moeten we eerst dubbeltjes gaan zoeken." En dan wist hij merkwaardig genoeg altijd twee dubbeltjes te vinden. Ik vond nooit wat. En weet je nog dat we met mijn opa mee moesten naar een concert?

Sjeng:

Ja, van het Limburgs Symfonie Orkest onder leiding van de vader van André Rieu.

Debby:

Van de muziek herinner ik me niks meer, maar wel dat het een mooie avond was. Je hield mijn hand vast.

Sjeng:

Ja, het was een mooie avond, ondanks de klassieke muziek.

Scène 9 Het eindrapport

Sjeng is in het café glazen aan het spoelen. Dennema komt binnen, haalt een bundel uit zijn tas en houdt die trots omhoog. Tijdens deze scène drinken Sjeng en Dennema een aantal glazen bier en raken steeds meer aangeschoten.

Dennema:

Mijn rapport is klaar, Sjeng!

Sjeng:

Geweldig! Daar drinken we op! Laat eens zien! (*Sjeng tapt twee pilsjes. Dennema legt het exemplaar van het rapport op de toog. Ze proosten, waarna Sjeng in het rapport begint te bladeren.*)

Sjeng:

Wat zegt u uiteindelijk over Repelaar?

Dennema:

Kort samengevat komt het hierop neer: 1. Repelaar gebruikte zijn bronnen selectief. 2. Hij vermeldde geen contexten. 3. Zijn beweringen waren niet wetenschappelijk, sterker nog: ver beneden peil. 4. Hij zat vol vooroordelen. 5. Zijn typering van Debye was karikaturaal.

Sjeng:

Wat goed! Dus u heeft de beschuldigingen van Repelaar naar het rijk der fabelen verwezen. En het klopt. Debye was geen collaborateur, die vuile handen heeft gemaakt. Hij was onschuldig!

Dennema:

Sjeng, voor alle duidelijkheid. Daar doe ik geen uitspraak over. Ik ben historicus, geen ethicus.

Sjeng:

Maar als mens, wat vindt u van Debye, als mens?

Dennema:

Wat ik persoonlijk van hem vind of niet vind, dat is niet relevant.

Sjeng:

Maar u heeft toch een eigen mening?

Dennema:

Ik ben historicus en ik kijk puur naar de feiten. Debye leefde voor de natuurkunde en geloofde in de zegeningen van de wetenschap, die hij strikt gescheiden wilde houden van het nationaalsocialisme. Hij voelde zich onaantastbaar. Daarbij speelde mee dat koningin Wilhelmina hem had toegestaan in Duitsland te blijven werken met behoud van de Nederlandse nationaliteit. Hij kon zich daardoor vrijer opstellen in de onderhandelingen met de nazileiders. Hij kreeg een haast diplomatieke status.

Sjeng:

Dus voor de Duitse natuurkundige gemeenschap was hij eigenlijk de ideale leider!

Dennema:

Ja, maar hij vond zichzelf ook uitermate geschikt om leiding te geven aan de ontwikkeling van de zuivere natuurkunde. Daarbij verloor hij nooit het belang van zijn eigen carrière uit het oog. En dan formuleer ik dit nog voorzichtig.

Sjeng (*boos*):

Waar baseert u zich op? Dat is toch niet te bewijzen? Of wilt u eigenlijk zeggen dat Debye een opportunist was?

Dennema:

Ja, want waarom bleef hij zolang in Nazi-Duitsland werken? Besefte hij niet dat hij daardoor het imago van Nazi-Duitsland versterkte? Als een land waar het allemaal wel meeviel?

Sjeng:

Niemand kent zijn ware motieven. Was hij echt apolitiek? Had hij nauwelijks oog voor de misstanden in Nazi-Duitsland? Was hij een wereldvreemde einzelgänger? Wij weten het niet. Voor mij gaat het maar om één vraag: Heeft Debye verwijtbaar gehandeld?

Dennema:

Daar geef ik geen antwoord op, dat is het pakkie-an van de ethische commissie. Die komt binnenkort wel met een eindoordeel.

Sjeng:

Wie zitten er in die commissie?

Dennema:

Een paar gerenommeerde deskundigen. Wijze mannen.

Sjeng:

Maar wat is wijs, meneer Dennema? En waarom is überhaupt die commissie nog nodig? Het is toch duidelijk dat Debye geen opportunist was, maar een probleemoplosser?

Dennema (*drinkt*):

Hoezo duidelijk? (*Hij drinkt zijn glas leeg*) Zeg trouwens maar Tinus.

Sjeng:

Oké, Tinus, ik zal het je uitleggen. Dus let goed op. (*Tinus zet zijn bierglas neer.*) Een opportunist is gefocust op zijn eigenbelang of het belang van zijn netwerk, daarbij kent hij geen principes. Hij maakt gewoon misbruik van de omstandigheden. Akkoord?

Dennema:

Akkoord. (*Sjeng tapt een nieuw biertje en geeft dit aan Dennema*)

Sjeng:

Een probleemoplosser is sterk gefocust op de praktische bruikbaarheid van de omstandigheden. Akkoord?

Dennema:

Zonder eigenbelang?

Sjeng:

Niet op de eerste plaats.

Dennema:

Wat me vaak is opgevallen is dat Debye's daden voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn.

Sjeng:

Hoe bedoel je?

Dennema:

Vaak is niet duidelijk of Debye in het belang van de Duitse natuurkunde handelt of uit eigenbelang.

Sjeng:

Bij Debye gaan die belangen vaak samen. Maar is daar wat mis mee? Het is toch knap dat het hem lukte om de natuurkunde verder te ontwikkelen, daarbij zijn eigen autonomie te behouden en – last but not least – de nazi's te vriend te houden.

Dennema:

Hij was loyaal met de achterdeur open.

Sjeng:

Dat was toch nodig om te overleven? Dat had hij al in zijn jonge jaren geleerd.

Dennema:

Hoe bedoel je?

Sjeng:

In de grotten van de St. Pietersberg had hij het belang van een ontsnappingsroute leren kennen! Die grotten waren voor kinderen verboden terrein. Maar daar trok hij zich niks van aan! Als hij werd ontdekt, wist hij altijd via een of andere uitgang te ontsnappen.

Dennema:

Debye was een meester in het overleven.

Sjeng:

Dat zit in de genen van elke Maastrichtenaar!

Dennema:

Onzin!

Sjeng:

Absoluut niet. Ken je de geschiedenis van Maastricht dan niet?

Dennema:

Wie wel?

Sjeng:

600 jaar lang, zo ongeveer van 1200 tot 1800, ik herhaal: 600 jaar lang, was Maastricht een tweeherenstad.

Dennema:

Hoezo?

Sjeng:

De Maastrichtenaren stonden zowel onder gezag van de Hertog van Brabant of een van zijn opvolgers als onder dat van de Bisschop van Luik. Vele generaties Maastrichtenaren moesten twee heren dienen.

Dennema (*drinkt even*):

Terwijl geschreven staat dat niemand dat kan. Lees er Mattheus maar op na. "Want hij zal de één haten en de ander liefhebben of zich aan de één hechten en de ander minachten. Gij kunt niet God dienen en de mammon." Met dank aan mijn gereformeerde achtergrond.

Sjeng:

De Maastrichtenaren probeerden de nauwe grenzen van de zwart-wit wetten en regels op te rekken om het grijze gebied te verruimen. Ze zochten een positie en een houding die voor beide machthebbers acceptabel was. Als dat niet lukte, wat vaak het geval was, zat er niets anders op dan volgbaar te zijn. Ze moesten meebuigen. Dus flexibel zijn.

Dennema:

Ze waaiden met alle winden mee, bedoel je.

Sjeng:

Ze moesten wel. Nogmaals, ze moesten 600 jaar in een spagaat overleven. Generatie na generatie. De kinderen leerden het van hun ouders. Het ging in hun denken zitten. Ik durf zelfs te beweren dat dit denken Debye heeft geholpen bij zijn grootste wetenschappelijke ontdekking. Want is een polair molecuul niet vergelijkbaar met de tweeherenstad Maastricht? Worden de eigenschappen van een polair molecuul niet bepaald door de wisselwerking tussen twee tegengestelde polen, zoals het karakter van het gepolariseerde Maastricht wordt bepaald door het krachtenveld tussen de Hertog en de Bisschop?

Dennema:

Sjeng, ik snap je niet. Ik ben geen bèta.

Sjeng:

Je hebt te veel gedronken, Tinus. Dat is het.

Dennema:

Doe me toch nog maar een biertje, Sjeng. (*Sjeng schenkt hem nog een biertje in. Tinus verlaat het café met het glas bier in zijn hand.*) Ik blijf erbij dat Debye een opportunist was. Hij was eerst loyaal naar de nazi's èn daarna naar de Amerikanen. Ik snap nog steeds niet dat hij zo gemakkelijk kon overstappen van de ene naar de andere machthebber.

Sjeng (roept Tinus na):

Omdat je hem niet ècht kent!

Scène 10 Ethisch advies

Sjeng, Dennema en Dassen bevinden zich in het café.

Sjeng:

Lang niet meer gezien, mevrouw Dassen.

Dassen:

Ik ben hier, Sjeng, omdat ik heel blij was met je brief, waarin je je excuses hebt aangeboden.

Sjeng:

Van mijn kant wil ik u nogmaals zeggen dat ik indertijd te ver ben gegaan, toen ik u mijn zaak heb uitgezet. Ik bedoelde dat natuurlijk niet persoonlijk, maar ik was erg teleurgesteld over uw standpunt.

Dassen:

Ik aanvaard je excuses, Sjeng.

Sjeng:

Fijn, dat u gekomen bent. Wat kan ik u inschenken?

Dassen:

Ik heb niet zoveel tijd. Maar doe maar een whisky.

Sjeng (*Hij schenkt haar een whisky in*):

En jij, Tinus?

Dennema:

Een spaatje. (*Sjeng schenkt hem dit in.*)

Dassen:

Sjeng, om gelijk ter zake te komen. Jullie waren benieuwd naar het advies dat ik vandaag heb ontvangen van de ethische commissie.

Sjeng:
Nogal.

Dassen (*Ze laat een brief zien*):

Ik zal hem gelijk voorlezen. De brief is uiteraard gericht aan de Colleges van Bestuur van de Universiteiten van Maastricht en Utrecht. Zij hebben om dit advies gevraagd. (*Sjeng en Dennema knikken. Mevr. Dassen leest uit de brief voor*). Allereerst: het rapport van de heer Dennema is goed leesbaar en geeft een genuanceerd beeld van Peter Debye en zijn loopbaan in Duitsland.

Dennema:

Daar ben ik erg blij mee.

Dassen (*leest voor*):

Centraal in de discussie staat, naar ons oordeel, de ondertekening door Debye van de brief waarin hij de joodse leden van het Duits Natuurkundig Genootschap oproept om bij hem hun uittreden bekend te maken.

Sjeng:

Dat is ook het enige dat feitelijk vaststaat.

Dassen (*leest geïrriteerd verder*):

Kunnen wij zoveel jaar na dato nog beoordelen wat de gevolgen zouden zijn geweest als Debye de brief niet had verstuurd? Heeft hij overwogen dat een nazi zijn plaats zou hebben ingenomen? Wij weten het niet. Relevant, ter vergelijking, lijkt ons wel het feit dat de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen aan het erelid Einstein zijn lidmaatschap heeft ontnomen. Dat zegt iets over de omstandigheden waarin beslissingen moesten worden genomen. Zijn wij in staat zonder de context en alle overwegingen volledig te kennen dit soort daden te beoordelen?

Sjeng:

Ik ben blij dat de commissie de brief van Debye relateert en op de noodzaak wijst terughoudend te zijn in haar oordeel.

Dennema:

Alsof ze geïnspireerd is door de Bergrede: "Oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld wordt; want met het oordeel waarmee gij oordeelt, zult gij geoordeeld worden; en met de maat waarmee gij meet, zal u gemeten worden."

Sjeng:

Ik wil in dit verband nog even opmerken dat de Nederlandse Natuurkundige Vereniging in 1941 haar leden ook heeft meegedeeld dat het lidmaatschap van joden niet meer voortgezet kon worden. Hierop hebben 15 joodse natuurkundigen hun lidmaatschap opgezegd.

Dassen:

Heren, zal ik maar weer verder lezen? (*Zonder op het antwoord te wachten leest ze verder*).

Niettemin blijft ondertekening van de hiervoor genoemde brief door Debye een buitengewoon onaangenaam feit, dat een donkere bladzijde vormt in de levensgeschiedenis van Debye. (*Dassen onderbreekt het voorlezen*) Ik zou zeggen: "Het is een smet op Debyes blazoen, waardoor zijn naam niet meer te handhaven is!" (*Ze gaat direct verder met het voorlezen*) De commissie betreurt het ook dat Debye voor zover bekend, na 1945, toen hij Amerikaans staatsburger was geworden en de ernst en omvang van de misdrijven die het naziregime jegens de joden had gepleegd bekend waren geworden, nooit een verklaring heeft gegeven van zijn handelwijze in deze, noch van zijn zienswijze in de nazitijd.

Sjeng:

Na de oorlog was de blik van iedereen toch vooruit gericht? Alle energie werd toch besteed aan de wederopbouw? Een hele hoop mensen zwegen over de oorlog. Die was ver weg.

Dassen (*ze leest verder*):

Wij zijn evenwel van mening dat nu, zeventig jaar na dato, geen oordeel kan worden geveld over de beslissing van Debye de brief te ondertekenen. (*Ze onderbreekt het voorlezen van de brief.*) Hiermee ben ik het volledig oneens! Er kan wel degelijk een oordeel worden gegeven. Het is van belang om uit te gaan van de huidige normen.

Sjeng (*geïrriteerd*):

Zonder de omstandigheden van toen mee te wegen? Is dat niet een te makkelijke manier van ethiek bedrijven?

Dassen (*werpt Sjeng een vernietigende blik toe, maar leest verder*):

Ik herhaal nog eens de laatste zin: Wij zijn evenwel van mening dat nu, zeventig jaar na dato, geen oordeel kan worden geveld over de beslissing van Debye de brief niet te ondertekenen, gegeven de uitzonderlijk moeilijke omstandigheden waarin hij destijds verkeerde en de dilemma's waarvoor hij werd gesteld. Wij menen dat, nu geen kwade trouw van Debye is bewezen, moet worden uitgegaan van diens goede trouw.

Sjeng:

Bravo!

Dassen (*leest verder*):

We hebben in dit verband overwogen dat Debye geen partijlid is geweest, geen nazi-propaganda heeft

gemaakt, geen mensen heeft aangegeven of verraden en niet heeft meegewerkt aan de oorlogsmachinerie van de nazi's. Hij was geen collaborateur. Ook was Debye naar ons oordeel, ondanks enkele denigrerende uitlatingen over joden in zijn jongere jaren, geen antisemiet. Dankzij zijn bemiddeling hebben joodse collega's Duitsland kunnen verlaten.

Doch een verzetsheld was hij evenmin. Hij was geen politieke strijder tegen antidemocratische systemen. Hij was veeleer een pragmatische-flexibele wetenschapper, briljant waar het zijn vakgebied betreft, idealistisch waar het internationalisering van de natuurwetenschappen betrof, maar in politiek opzicht oppervlakkig georiënteerd en niet bijster geïnteresseerd als het om andere dan wetenschappelijke onderwerpen ging.

Sjeng (*verontwaardigd*):

Niemand weet toch wat er werkelijk in Debye's hoofd omging?! Ook de ethische commissie niet! Debye heeft ooit gezegd: Als de mensen zouden weten wat ik over mezelf weet, dan zouden ze veel voorzichtiger zijn.

Dassen:

Wat moet ik met zo'n uitspraak?

Sjeng:

Weet ik veel! U denkt alles al over Debye te weten! Maar u negeert de onzekerheden.

Dassen (*werpt een vernietigende blik naar Sjeng en leest met nog meer irritatie verder*):

Op grond van vorenstaande zijn wij van oordeel dat er onvoldoende reden is Debye zijn wetenschappelijke lauweren te ontnemen. We adviseren u derhalve het gebruik van de naam van Debye voor de aanduiding

van het wetenschappelijk instituut, respectievelijk de wetenschappelijke prijs te handhaven.

(Sjeng gaat uit zijn dak van blijdschap. Hij springt op van vreugde en danst door het café. Hij haalt de doek van het borstbeeld en draait het portret van Debye weer om. Daarna richt hij zich tot mevrouw Dassen.)

Sjeng:

Gaat u niet uit uw bol? Dit is toch goed nieuws! *(Mevr. Dassen zwijgt.)* Bent u dan niet blij? *(Mevr. Dassen blijft zwijgen. Sjeng richt zich vervolgens tot het borstbeeld en het portret.)*

Eindelijk ben je weer in ere hersteld! Eindelijk mag je naam weer klinken! Eindelijk doet je naam er weer toe! *(Sjeng richt zich tot mevr. Dassen.)* Wanneer reikt u de volgende Peter Debye-prijs weer uit?

Dassen:

Dat gaan we niet meer doen. Nooit meer.

Sjeng:

Maar de commissie heeft Debye toch volledig gerehabiliteerd?

Dassen:

Er is hier geen sprake van rehabilitatie! *(Ze wijst naar de brief.)* Bovenaan staat: advies van de commissie. De commissie heeft alleen een advies uitgebracht over het al dan niet gebruiken van de naam van Debye. Het College van Bestuur van de Universiteit Maastricht heeft besloten om dit advies níét te volgen.

Sjeng:

Naast zich neer te leggen, zou ik zeggen! Het is toch ongehoord om het advies van deskundigen te negeren?

Dat kan toch niet waar zijn? Waarom in hemelsnaam? (*Mevr. Dassen zwijgt.*) Waarom wilt u niet terugkomen op een eerder genomen besluit? (*Mevr. Dassen blijft zwijgen.*) Moet Barbertje toch hangen?

Dassen:

Sjeng, het college had zijn standpunt al bepaald, voordat het advies naar buiten kwam.

Sjeng:

Dat is toch respectloos! Nee, sterker nog: onfatsoenlijk! De commissie werkte toch in opdracht van de Universiteiten van Maastricht en Utrecht? Hoe hebt u op het advies vooruit kunnen lopen? Hoe heeft de universiteit Utrecht op het rapport van de ethische commissie gereageerd?

Dassen (*schoorvoetend*):

Ik heb zojuist vernomen dat de Universiteit Utrecht de naam van Peter Debye weer gaat gebruiken voor het onderzoeksinstituut!

Sjeng:

Nou snap ik er helemaal niks meer van. Een gebouw in Utrecht wel, een prijs in Maastricht niet. Maar gelukkig is er binnenkort een Peter Debye Infocenter in Maastricht!

Dassen (*vals*):

Krijg je de financiering wel rond?

Sjeng:

Ook zonder uw steun, mevrouw Dassen. Gisteren nog heeft de Huskens Stichting me een financiële bijdrage toegezegd, in het geval dat u bij uw standpunt blijft.

Dassen:

Dat heeft de stichting goed ingeschat! Want het College van Bestuur vindt nog altijd dat Debye geen rolmodel meer kan zijn voor onze studenten. En geen voorbeeld voor wetenschappers in de huidige tijd.

Sjeng:

Ik weet dat de Huskens Stichting overweegt om eventueel de Peter Debye Prijs weer te gaan uitreiken.

Dassen:

Er zal altijd discussie over Debye blijven bestaan.

Sjeng:

U vat de term ‘van onbesproken gedrag’ wel erg letterlijk op!

Dassen:

Debye is en blijft omstreden. Zoals ik al eerder zei: als rector magnificus sta ik voor integere wetenschapsbeoefening.

Sjeng:

Debye is geen heilige. Trouwens (*hij kijkt even rond*), wie wel?

Dassen:

Maar de prijs die naar hem is genoemd, verleent hem als het ware een aureool.

Sjeng:

Debye is met zekerheid een mens. Hij leefde in moeilijke tijden en werd geconfronteerd met ethische dilemma's. Juist daardoor is hij een perfect rolmodel voor de studenten. Die moeten toch vanuit verschillende perspectieven leren denken en in dilemma's eigen standpunten leren bepalen?

Dassen:

Debye had na '45 duidelijkheid kunnen verschaffen!

Sjeng:

Hij heeft ook nooit een woord gezegd over de hulp die hij heeft geboden aan verschillende joodse collega's. Denk aan Sack, van der Grinten, Salmang en Meitner. Dankzij Debye wisten ze Nazi-Duitsland te ontvluchten.

Dassen:

Ik betreur Debye's gebrek aan zelfreflectie. Dat neem ik hem kwalijk.

Sjeng:

Debye hoefde zich toch niet te verantwoorden? Had hij niet het maximaal haalbare gedaan door zijn vertragingstactieken en de milde formulering van de brief? Hij hoefde zich toch helemaal nergens voor te schamen? Trouwens, aan wie had hij zijn eventuele excuses moeten aanbieden? Aan de geachte collega's van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen en van de Nederlandse Natuurkundige Vereniging? Aan de rectoren van de Nederlandse universiteiten die hun joodse collega's ontsloegen? Debye hoefde toch geen schuld te belijden in een openbare biecht, geen berouw te tonen?

Dassen:

Hij had alle twijfels kunnen wegnemen.

Sjeng:

U hebt twijfels, mevrouw Dassen! De ethische commissie twijfelt helemaal niet.

Dassen:

Ik heb aan ons zorgvuldig genomen besluit niets toe te voegen. Wij handhaven ons standpunt. De ethische commissie is geen onafhankelijke rechter die een bindende uitspraak doet.

Sjeng:

U bent strenger dan de rechter. Iets wat ik helemaal niet van u had verwacht. (*Hij wijst naar mevr. Dassen.*) U hebt als advocaat verdachten van politieke misdrijven bijgestaan, die door de rechter zijn veroordeeld! Blijkbaar kunt u wel criminelen verdedigen, maar met een onschuldige – zoals Peter Debye - weet u zich geen raad!

Scène 11 Ander licht

Sjeng en Debby bevinden zich in het café. Debby heeft een koffertje bij zich.

Sjeng:

Nogmaals, Debby, wat fijn dat je er bent!

Debby:

Ja, ik ben heel blij hier te zijn.

Sjeng:

Ik nodig je uit om na de opening samen de stad in te gaan.

Debby:

Dat lijkt me geweldig!

Sjeng:

Ik heb ergens twee plaatsen gereserveerd.

Debby:

Ergens?

Sjeng:

Wáár blijft een verrassing.

Debby:

Wat flauw! (*Ze ziet de teleurstelling bij Sjeng*) Nee, natuurlijk niet. Grapje. Spannend!

Sjeng:

Maar eerst de opening. Mevrouw Dassen heeft beloofd dat ze zal komen. Ze wil graag horen of jij nog wat nieuws hebt te melden en wil dan de kwestie Debye voorgoed afsluiten.

Debby:

Ik ben blij dat je je met mevr. Dassen hebt verzoend, maar ik weet niet hoe ze op mijn praatje zal reageren.

Sjeng:

Ik heb er alle vertrouwen in! Ik vind het ook spannend. Ben heel benieuwd naar je laatste bevindingen.

Debby:

Wacht maar af!

Sjeng (*kijkt op z'n horloge*):

Dassen en Dennema kunnen elk moment komen. (*Sjeng zet alvast een tafeltje en twee stoelen klaar.*)

Debby:

Waar mag ik gaan staan? (*Sjeng zet een kathedr klaar. Even later komen mevr. Dassen en dhr. Dennema binnen.*)

Sjeng:

Welkom allemaal! Mag ik jullie voorstellen aan Debby Debye uit Amerika, kleindochter van Peter Debye. Zoals jullie weten heeft Debby al het eerste deel van het Amerikaanse archief van Debye naar me opgestuurd. Het tweede deel heeft ze zelf meegenomen. Dat heb ik helaas nog niet kunnen inzien. Gelukkig kan Debby ons hierover informeren. Ben jij zover, Debby?

Debby (*neemt achter de kathedr plaats*):

Ik ben er helemaal klaar voor, Sjeng. (*Ze zet haar koffertje naast zich en pakt hieruit een papier.*) Zijn jullie er ook klaar voor? (*De anderen knikken bevestigend.*) Sjeng, hoeveel tijd heb ik?

Sjeng:

Neem alle tijd die je nodig hebt, Debby.

Debby:

Dankjewel, Sjeng.

Dassen:

Ik heb niet veel tijd. Ik heb het druk.

Sjeng:

Druk druk druk. Droogstoppel had het ook altijd druk.

Dassen:

Wie zeg je? (*Ze wacht even*) Och, dat doet er ook niet toe. Ik moet vandaag nog een uitspraak doen over twee van fraude verdachte wetenschappers!

Sjeng:

We hebben het hier over Debye, een wetenschapper die veertig jaar na zijn dood ten onrechte verdacht werd van collaboratie met de nazi's. Dat is voor mij van een andere orde dan twee wetenschappers van u die van fraude zijn verdacht en zich wellicht onrechtmatig hebben verrijkt! De kwestie Debye heeft terecht internationaal tot grote ophef geleid en uiteindelijk tot rehabilitatie van Debye. Alleen u hebt hem om onbegrijpelijke redenen nog steeds niet gerehabiliteerd. Bang voor gezichtsverlies?

Dassen:

Je valt in herhaling, Sjeng. (*Sjeng heft zijn armen machteloos.*)

Debby:

Mevr. Dassen, ik zal het kort houden. Ik zal vooraan beginnen. Zoals jullie weten ondervond mijn grootvader hier en daar wat wantrouwen toen hij in Amerika aankwam. Maar weten jullie ook dat hij toen belangrijke informatie heeft doorgespeeld? Hij vertelde namelijk direct dat het Berlijnse instituut

waarvan hij directeur was geweest, begonnen was met militair onderzoek. Onderzoek naar de mogelijkheden van kernsplitsing van uranium.

Sjeng:

Daar heeft Repelaar niks over gezegd! Nogmaals een bewijs dat hij slecht werk heeft geleverd!

Dennema:

Ja, Repelaar is selectief met zijn bronnen omgegaan. Zie mijn rapport. Dus dit verbaast me niet.

Debby:

Laat ik verder gaan. (*Ze leest voor.*) Mede op grond van de inlichtingen van mijn grootvader stuurde Einstein een brief aan president Roosevelt. Hij wilde hem op het gevaar wijzen dat Nazi-Duitsland op vrij korte termijn een atoombom zou kunnen produceren. Einstein's brief werkte als katalysator voor het Manhattan Project, het Amerikaanse programma om atoombommen te ontwikkelen. De brief was historisch dus erg belangrijk.

Sjeng:

Hebben de Amerikanen je grootvader ooit hiervoor bedankt?

Debby:

Zo'n bedankbrief heb ik niet kunnen vinden. Maar ik heb wel andere brieven gevonden. (*Debby pakt een doos uit haar koffer, zet die op de kathedr neer en leest verder.*) Die brieven zijn interessant. Ze werpen nieuw licht op de keuzes die mijn grootvader heeft gemaakt. Ik vond briefwisselingen tussen mijn grootvader en Paul Rosbaud. Op zich niet zo verrassend, dacht ik in eerste instantie, want ik wist dat Rosbaud en mijn grootvader al in Berlijn met elkaar hadden samengewerkt

bij de geslaagde vlucht van Lise Meitner. Maar de briefwisseling ging door tot ver na de oorlog. Ook misschien niet zo verrassend, zou je denken, als de mannen met elkaar bevriend waren. Maar toen ik eens naging wie Paul Rosbaud nu eigenlijk was, bleek dat hij niet zomaar een Oostenrijker was die in Duitsland wetenschappelijke tijdschriften uitgaf, maar - en nu komt het - dat Paul Rosbaud de grootste spion van de Britse MI6 was. Hij gaf vóór en tijdens de oorlog Duitse militaire geheimen door aan Engeland. Hij maakte zich o.a. grote zorgen over de mogelijke ontwikkeling van een Duitse atoombom. Maar hoe kwam Rosbaud aan die informatie? Daarbij speelde mijn grootvader een belangrijke rol. Want hij had veel contacten met hoge Duitse functionarissen en was goed op de hoogte van de wetenschappelijke ontwikkelingen. Uit de brieven die ik gevonden heb blijkt zonneklaar dat mijn grootvader een belangrijke informant was van Rosbaud. Het bijzondere is dat ze hier beiden nooit publiekelijk over hebben gesproken. Trouwens, ook niet over hun rol bij de vlucht van Lise Meitner. Dat werd pas bekend na haar dood toen haar dagboeken openbaar werden. Heel jammer is dat Rosbaud na de oorlog zijn archieven heeft verbrand. Helaas zijn de MI6-archieven in Engeland, die volledige duidelijkheid zouden kunnen verschaffen over hun activiteiten, nog steeds gesloten. Nog steeds militair geheim.

Maar de correspondentie heeft me wel duidelijk gemaakt waarom mijn grootvader zo lang in Nazi-Duitsland is blijven doorwerken, waarom hij als Nederlander een buitenstaander wilde blijven, waarom hij zich in politieke aangelegenheden zo lang mogelijk op de vlakte hield en de indruk gaf dat hij apolitek was, en als dat niet meer kon zich diplomatiek uitte. Waarom zijn uitspraken vaak voor tweeërlei uitleg vatbaar waren, waarom hij altijd een achterdeur open wilde houden. Ik vermoed dat mijn grootmoeder hulp

heeft gehad om Nazi-Duitsland te ontvluchten. Maar van wie? Van Rosbaud?

Bovendien bleek dat mijn grootvader ook toegang had tot Duitse staatsgeheimen. Daardoor vluchtte hij net op tijd uit Duitsland, net voordat Duitsland Nederland zou binnenvallen. Maar hoe kwam hij aan die informatie? Via Rosbaud?

En – ook heel belangrijk, omdat mijn grootvader dit kwalijk wordt genomen – hebben de brieven me laten zien waarom hij na de oorlog nooit duidelijkheid heeft verschaft, beter gezegd nooit duidelijkheid heeft mogen verschaffen. Waarom hij zelfs niet reageerde op onjuiste verhalen over zijn rol in Nazi-Duitsland. Want de activiteiten van de MI6 moesten geheim blijven. Dus zijn bijdragen ook. Na de oorlog vroeg Rosbaud mijn grootvader om zijn portret. Hij wilde dit een ereplaats geven op zijn kantoor. Daaruit blijkt toch wel duidelijk hoe belangrijk mijn grootvader voor Rosbaud is geweest.

Samenvattend kan ik dus zeggen dat eventuele twijfels over de rol van mijn grootvader in nazi-Duitsland definitief zijn weggenomen. Hij was geen nazicollaborateur, ook geen opportunist met vuile handen of antisemiet. Onder bijzonder gevaarlijke omstandigheden koos hij ervoor om informant te worden van een van de grootste spionnen van MI6 in Nazi-Duitsland. Mijn grootvader verdient niet alleen volledige rehabilitatie, maar vooral ons aller lof!

Dassen:

Baseert u zich hierbij volledig op briefwisselingen tussen Debye en Rosbaud?

Debby (*pakt de archiefdoos en overhandigt die aan mevr. Dassen*):

Hier zijn mijn bronnen.

Dassen (*opent de doos, kijkt erin, reageert erg verbaasd*):

Ik zie maar een paar brieven! (*Ze leest hier even vluchtig in.*) Is dit alles?

Debby:

De brieven zijn authentiek.

Dennema:

Rosbaud en Debye hebben samengewerkt. Dat was bekend. Het waren misschien zelfs vrienden van elkaar. Dat wil ik wel geloven, maar uw beweringen zijn speculaties.

Debby:

Ik kijk vanuit mijn perspectief.

Dassen:

Maar het zijn uw interpretaties.

Debby:

Het is mijn waarheid. Ik reken erop dat u mij serieus neemt, ook al heb ik mijn bronnen selectief geïnterpreteerd.

Dennema:

Hé, waar heb ik dat eerder gehoord?

Debby:

Juist, mevrouw Dassen en meneer Dennema, ik heb voorlopig - vanwege tijdgebrek - de manier waarop Repelaar te werk ging simpelweg geïmiteerd. U, mevrouw Dassen, u nam Repelaar vanaf het begin serieus, want u hebt zijn beweringen laten onderzoeken door het NIOD.

Dassen:

Ik niet alleen. Ook de Universiteit Utrecht wilde dat.

Dennema (*in de richting van Debby*):

Op grond van uw beweringen lijkt nader onderzoek me meer dan gewenst.

Sjeng:

Ik ga dat onderzoek sowieso doen. Het gaat om waarheidsvinding en eerherstel!

Debby:

Ik doe met je mee, want als we iets hebben laten zien dan is het wel dat een hele hoop dingen niet waren wat ze leken. Veel is nog onbekend, daarom is de huidige informatie een spoor om verder te volgen. Allereerst moet het Britse archief van MI6 worden geopend en onderzocht. Mevrouw Dassen, dat wilt u toch ook? U wilt toch ook dat uw twijfels worden weggenomen?

Dassen:

Zolang de Britse archieven van MI6 gesloten zijn, zal de UM geen nader onderzoek doen.

Sjeng:

Maar Debye heeft er toch recht op?

Dassen:

Dat onderzoek heeft hij al gekregen (*ze wijst naar dhr. Dennema*) en daarover heeft de Universiteit Maastricht een besluit genomen. Punt!

Sjeng:

U neemt uw verantwoordelijkheid niet!

Dassen:

U houdt me verantwoordelijk. Dat is iets anders.

Sjeng:

Op grond van uw functie draágt u toch verantwoordelijkheid! Maar blijkbaar voelt u zich niet verantwoordelijk?

Dassen:

Ik wil hierop geen commentaar meer geven. Voor de duidelijkheid: ik sta nog volledig achter wat ik eerder gezegd heb.

Sjeng (erg boos):

(In de richting van mevr. Dassen.) U bent medeverantwoordelijk voor de onterechte ophef over Peter Debye! Zijn naam is bezoedeld! *(Hij wacht even)* Ik accepteer niet dat hij na zijn dood als een mosasaurus door haaien wordt aangevreten! U dekt de kwestie toe, zoals een mosasaurus door sediment wordt bedekt! Ik accepteer niet dat Peter Debye als een mosasaurus op de zeebodem der vergetelheid terechtkomt en 70 miljoen jaar moet wachten op eerherstel! Debby en ik zullen ervoor zorgen dat het laatste woord over Debye nog niet is gezegd.

En hiermee verklaar ik het Peter Debye Infocenter officieel voor geopend. *(Sjeng geeft mevr. Dassen en dhr. Dennema een hand, zonder hen aan te kijken. Daarna richt hij zich glimlachend tot Debby.)*

Debby, wij gaan vanavond naar het Vrijthof. Naar een concert speciaal voor ons. Alsof er niks is veranderd in die veertig jaar.

(Er klinkt muziek uitgevoerd door het Johann Strauss Orkest onder leiding van André Rieu. Sjeng vraagt Debby

ten dans. Ze walsen door het café. Dhr. Dennema en mevr. Dassen blijven eerst zitten, staan dan op, lopen de dansers daarbij onhandig in de weg en verlaten daarna schielijk het café. Na een tijdje gaat het licht langzaam uit en stopt de muziek.)

Bronnen

Vóór 2006

H.A.M. Snelders, *Debye, Petrus Josephus Wilhelmus (1884-1966), Biografisch Woordenboek van Nederland*, Den Haag 1979.

Arnold Kramish, *De Griffioen. De verzwegen geschiedenis van de belangrijkste geallieerde spion in nazi-Duitsland*, Het spectrum, 1987.

H.B.G. Casimir, *Het toeval van de werkelijkheid. Een halve eeuw natuurkunde*, Meulenhoff Informatief, zesde druk 2000.

2006

Sybe Rispens, *Einstein in Nederland. Een intellectuele biografie*, Ambo/Anthos 2006.

Maastrichtse Nobelprijswinnaar steunde de nazi's, Dagblad *de Limburger*, 20 januari 2006.

Sybe Rispens, Peter Debye, Nobelprijswinnaar met vuile handen, *Vrij Nederland*, 21 januari 2006.

Debye-instituut in Utrecht krijgt andere naam, *L1mburglive*, 6 februari 2006.

Wammes Bos, UM en Utrecht distantieëren zich van Peter Debye, *Observant*, Jaargang 26, nummer 22, 16 februari 2006.

Debye in discrediet, *Ublad Online*, Universiteit Utrecht, 19 februari 2006.

WB, Gemeente wil nader onderzoek Peter Debye, *Observant*, Jaargang 26, nummer 23, 23 februari 2006.

Dr. Gijs van Ginkel, *Afscheid van Debye door Utrecht: een bestuurlijke dwaling*. Debye Institute, (voorjaar?) 2006.

Gijs van Ginkel, Hoe fout was Peter Debye, *Natuurwetenschap & Techniek*, april 2006.

Nordulf Debye, reactie op het hierboven vermelde artikel in *Natuurwetenschap & Techniek*, *Natuurwetenschap & Techniek*, (mei?) 2006.

Burgemeester in oorlogstijd, *Andere tijden*, 7 mei 2006.

Héctor D. Abruna, *Decision Cornell University*, 29 mei 2006.

Erik Vermeulen, Debye goed of fout, het vervolg, *Natuurwetenschap & Techniek*, (mei?) 2006.

Simon Rozendaal, Geschiedenis: Debye was niet fout, *Elsevier*, 26 juli 2006.

Jeroen van Dongen, Einstein in Nederland. De rol van de omstreden Nobelprijswinnaar Peter Debye verdient meer, *De Academische Boekengids* 57, juli 2006, p. 9-12.

Herman de Lang, De 'Affaire Debye', *Nederlands Tijdschrift voor Natuurkunde*, 72, juli 2006.

Dirk van Delft, De slag om Debye, *NRC Handelsblad*, 6 augustus 2006.

Dap Hartmann en Jan van Turnhout, Zestig jaar later: niemand is veilig, *Parool*, 29 augustus 2006.

Dieter Hoffmann, Peter Debye (1884-1966) – Ein typischer Wissenschaftler in untypischer Zeit, *Gewina* 29, 2006, pp. 141-168.

Glen C. Altschuler, The Convictions of Peter Debye, *Daedalus*, Vol. 135, No. 4, On Identity (Fall 2006), pp. 96-103. Published by: *The MIT Press* on behalf of American Academy of Arts & Sciences.

Herman de Lang, Vuile handen (?) in eigen boezem, oktober 2006.

Dr. Gijs van Ginkel, *Prof. Peter J.W. Debye (1884-1966) in 1935-1945. An investigation of historical sources*, RIPCN, the Netherlands, December 2006.

2007

Gijsbert van Ginkel en Christian Bremen, Die Kontroverse um "Aachens berühmtesten Schüler": Peter Debye, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins Band 109* (2007), pp. 101-150.

Peter Debye, *Dagblad van het Noorden*, 24 februari 2007.

Chemie Historische groep, Debye aan een zijden draadje, *C2W*, 17 maart 2007.

Hans Bouma, Eerherstel voor Debye, *NVOX*, april 2007.

Caspar Cillekens, UM geleid door Debye-hype, *Limburgs Dagblad*, 25 april 2007.

Caspar Cillekens, 'Paniekvoetbal' rond Nobelprijs-winnaar, *Dagblad de Limburger*, 26 april 2007.

Ernst Homburg, Peter Debije, Pierre Debije, Pie Debije (later Debye) (1884-1966), <https://docplayer.nl>, 7 mei 2007.

Sybe Ripens, Peter Debye met reden een opportunist genoemd, ?.

Chemie-Historische Groep van de KNCV, Discussie-dossier Peter Debye, *CHG Nieuwsbrief*, nummer 3, november 2007.

Martijn Eickhoff, *In naam der wetenschap? P.J.W. Debye en zijn carrière in nazi-Duitsland*, Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie, 2007.

Arjen Dijkgraaf, Debye was een opportunist. NIOD-rapport vermijdt kwalificatie 'goed' of 'fout', *C2W*, 26 november 2007.

Niod: Debye niet goed of fout, *Trouw*, 27 november 2007.

Koers wijzigt niet na NIOD-rapport Debye, *Limburgs Dagblad*, 28 november 2007.

Armand Heijnen, NIOD-rapport over Nobelprijs-winnaar, *Ublad Universiteit Utrecht*, 29 november 2007.

Frans van Lunteren, (een recensie van het NIOD-rapport), *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, december (?) 2007.

Tomas Vanheste, Affaire Debye, 'Niet goed, niet fout, maar verontrustend', *Vrij Nederland*, 8 december 2007.

Debye als opportunist. NIOD laat definitief oordeel over Nobelprijswinnaar aan anderen over, *C2W Life Sciences* 24, 8 december 2007.

Robbert Dijkgraaf, Fysicus in oorlogstijd, *NRC Handelsblad*, 22 december 2007.

J. Reiding, H.N. de Lang, G. van Ginkel, Kanttekeningen bij het NIOD-onderzoeksrapport aangaande Prof. P.J.W. Debye, *brief aan R. Plasterk, Minister van OCW*, 24 december 2007.

Aad Haverkamp, *De Nobelprijswinnaar die geen sportman was*, Radboud Universiteit, Faculteit der Letteren, 2007 (?)

2008

De Commissie Terlouw, *Advies over het NIOD-rapport over Peter Debye aan de Colleges van Bestuur van de universiteiten van Utrecht en Maastricht*, januari 2008.

Arjen Dijkgraaf, Debye-instituut mag blijven, *C2W*, 16 januari 2008.

Gieljan de Vries, Eerherstel voor Debye, *Website kennislink*, 16 januari 2008.

Debye-instituut Utrecht krijgt naam terug, *de Volkskrant*, 17 januari 2008.

Wammes Bos, Mols: "Van wetenschappers verwacht ik een maatschappelijke stellingname", *Observant*, jaargang 28, nummer 19, 24 januari 2008.

Marietje Kardaun, Debye, *Observant*, Jaargang 28, nummer 19, 24 januari 2008.

J. van Turnhout, Nobel prize winner Debye – from bee to chameleon, an impossible transmutation, *talk at Dutch Polymer Days*, Lunteren, 4 februari 2008.

Arnold Heertje en Jacob Polak, Nobelprijswinnaar was antisemiet, *Trouw*, 13 februari 2008.

Peter Debye blijft erelid KNCV, *C2W3*, 16 februari 2008.

Gijs van Ginkel, Debye deed wat hij kon, onder de nazi's (opinie), *Trouw*, 20 februari 2008.

J., A. en A. van Doorn, Hardnekkig moraliseren over '40-'45, *Trouw*, 23 februari 2008.

A. Heertje en J.B. Polak, Debye wel antisemiet, *Trouw*, 27 februari 2008.

Jurrie Reiding, Ernst Homburg, Discussiedossier over Debye. Hoe zorgvuldig is het NIOD-rapport?, *Studium* 4 (2008) 269-275.

Klaas van Berkel, Discussiedossier over Debye. De affaire-Debye - heel Nederlands en heel onbevredigend, *Studium* 4 (2008) 275-280.

Leen Dorsman, Discussiedossier over Debye. Kanttekeningen bij een debat, *Studium* 4 (2008) 280-283.

Martijn Eickhoff, Discussiedossier over Debye. Het Debye-rapport en de kracht van de kritische analyse, *Studium* 4 (2008) 283-286.

Na 2008

Martijn van Calmthout, Misschien was 'nazi-collaborateur' Debye wel verzetsman, *de Volkskrant*, 31 oktober 2009.

Doeko Bosscher, Peter Debye en de Commissie-ter Louw. Reactie op het discussiedossier over Debye in het vorige nummer van *Studium*, *Studium* 2 (2009) 19-20.

Martijn Eickhoff, Barbara Henkes en Frank van Vree, De verleiding van een grijze geschiedschrijving, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 123e jaargang, nummer 3, p 322-339.

Jurrie Reiding, Peter Debye: Nazi Collaborator or Secret Opponent?, *Ambix*, Vol. 57 No. 3, November 2010, 275-300.

Margriet van der Heijden, Weer een schimmige kwestie rond Peter Debye, *NRC Handelsblad*, 2 december 2010.

Philip Ball, Debye's dirty hands?, *Homunculus*, 9 December 2010.

Philip Ball, Letters defend Nobel laureate against Nazi charges, *Nature*, 9 December 2010.

Philip Ball, Column: *The crucible*, *chemistryworld.com*, 15 Januari 2011.

Jurrie Reiding, Hoeveel geheimen verzweeg Debye over de naziperiode?, *NVOX*, februari 2011.

Jo Geuskens, Bijtjesdag Universiteit Maastricht, voorjaar 2011 (?)

Dieter Hoffmann, Keine Begeisterung beim Hitlergruss, *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*, 31 juli 2011.

Kärin Nickelsen, Der Fall "Debye", *Swiss Physical Society*, september 2011.

R. Hamers, De Nieuwenhaagse wortels van Einsteins opvolger en Nobelprijswinnaar chemie, Peter Debye, *OCGL Jaarboek 2011*, 135-145.

Dieter Hoffmann en Mark Walker (ed.), *Fremde Wissenschaftler im Dritten Reich – Die Debye-Affäre im Kontext*, Göttingen, Wallstein Verlag 2011.

Casper Thomas, Het leven van Gerard Mols. Van mulo tot magnificus, *De groene Amsterdammer*, 9 november 2011.

"Kritiek onder de gordel, daar kan ik niet tegen". Gerard Mols neemt afscheid na acht jaar en acht maanden rectoraat, *Observant Online*, 21 juni 2012.

Gerard Mols: innemend en ruimte gevend, *Science Guide*, 2 juli 2012.

Philip Ball, *Serving the Reich. The Struggle for the Soul of Physics under Hitler*, Bodley Head, 10 oktober 2013.

Martijn van Calmthout, Rapport NIOD over Debye 'deugt niet', *de Volkskrant*, 11 oktober 2013.

Margaret Harris, Morally ambiguous science, *Physics World*, 1 februari 2014.

Patricia Fara, Scraping off the Whitewash, *Los Angeles Review of Books*, March 30, 2014.

Interview Philip Ball, *Science Book a Day*, September 17, 2014.

Julia M. Klein, Physicists of Two Masters, November 29, 2014.

Heroes, monsters and people: When it comes to moral choices, outstanding physicists are very ordinary, *The Guardian*, 11 maart 2015.

Philip Ball, Science and Ideology. The Case of Physics in Nazi Germany, *Métode Science Studies Journal*, 17 februari 2016.

Pie Debye, Bejubeld, verdacht, maar vooral geniaal chemicus, *Limburgs Museum*, 8 april 2019.

“Helaas is het me niet gelukt om de verkleuring van het onderwijs tegen te houden”. Prof. Gerard Mols neemt na 35 jaar afscheid, *Observant Online*, 15 juni 2016.

Honor Taft, *Honor Travels to the Netherlands to Celebrate Nobel Laureate, Friends School*, Boulder Colorado USA, January 31, 2019.

Janne Chaudron, Onderzoekers Universiteit Maastricht fraudeerden met gratis patenten en streken tienduizenden euro's op, *Trouw*, 26 juni 2019.

Sjors van Beek en Karlijn Kuijpers, Top van Universiteit Maastricht hield fraude geheim, *De Limburger*, 26 juni 2019.

Karlijn Kuijpers en Sjors van Beek, Ondernemende professoren steken geld in eigen zak, *Platform-Investico*, 26 juni 2019.

Aanwinst voor het museum. Peter Debye: Nobelprijswinnaar van nederige komaf, Rijksmuseum Boerhaave, 30 januari 2020.

De ‘affaire Debye’

In 2006, veertig jaar na zijn dood, werd de beroemde Nederlandse fysisch-chemicus Peter Debye (Nobelprijs voor de Scheikunde in 1936) door de wetenschapsjournalist Sybe Rispens beschuldigd van collaboratie tijdens de vooroorlogse periode in Nazi-Duitsland. De Nederlander Peter Debye werkte toen in Berlijn als hoogleraar aan de universiteit van Berlijn en als directeur van het Keizer Wilhelm Instituut voor Fysica. Hij was daar in 1935 aangesteld op verzoek van de beroemde natuurkundige Max Planck. Koningin Wilhelmina had hem toestemming verleend om als Nederlander in Duitse dienst te treden. Bovendien was hij aanvaardbaar voor de Amerikaanse Rockefeller Foundation, die het instituut financierde, vanwege zijn bewezen onafhankelijke opstelling in de richting van de nazi's. Peter Debye was vanaf 1937 ook voorzitter van het Duits Natuurkundig Genootschap.

Volgens Rispens was Debye een antisemiet die steun had verleend aan de jodenvernietiging door in 1938 in een circulaire de Duits-Joodse leden van het genootschap te vragen hun lidmaatschap op te zeggen. De beschuldiging van Rispens leidde in academische kringen in Nederland en daarbuiten tot veel ophef: de ‘affaire Debye’ was geboren.

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) onderzocht de bronnen waarop de beschuldiging was gebaseerd. Volgens het NIOD waren de bronnen authentiek. Daarop besloten de universiteiten van Maastricht en Utrecht zich niet langer te verbinden met de naam Peter Debye. De Universiteit van Maastricht trok haar handen af van de Peter Debye Prijs voor natuurwetenschappelijk onderzoek. Ze wilde niet langer samenwerken met de Hustinx Stichting, die het geldbedrag van 10.000

euro beschikbaar stelde dat met de prijs verbonden was. Ondanks grote bezwaren onder medewerkers besloot de Universiteit Utrecht om de naam Debye niet meer te gebruiken voor haar 'Debye Instituut', een onderzoeksinstituut van de bètawetenschappen.

De Hustinx Stichting en de gemeente Maastricht vonden het echter ongepast om Peter Debye in de ban te doen. Ze waren van mening dat er eerst degelijk onderzoek moest plaats vinden naar de invloed van de historische omstandigheden – in het levensgevaarlijke naziregime - waarin Debye zijn beslissingen had moeten nemen. Welke mogelijkheden had Debye in die gewelddadige dictatuur? Had hij noodgedwongen compromissen moeten sluiten om bedreigde collega's te beschermen?

In opdracht van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen deed Martijn Eickhoff van het NIOD uitgebreid historisch onderzoek naar de rol die Peter Debye in Nazi-Duitsland heeft gespeeld. In zijn eindrapport, dat in november 2007 verscheen, zwakte Eickhoff de beschuldiging af: Debye was geen nazicollaborateur, maar een opportunist die met nazileiders had samengewerkt.

Op verzoek van de Universiteiten van Maastricht en Utrecht bracht een ethische commissie onder voorzitterschap van Jan Terlouw advies uit over het al dan niet opnieuw gebruiken van de naam van Peter Debye voor de wetenschapsprijs en het onderzoeksinstituut. Volgens deze commissie was niet bewezen dat Peter Debye ooit Jodenhaat had getoond of met de nazi's had gesympathiseerd of gecollaboreerd. Derhalve adviseerde de commissie de naam van Peter Debye weer te gaan gebruiken. De Universiteit Utrecht rehabiliteerde Peter Debye, maar de Universiteit Maastricht bleef bij haar eerder genomen beslissing. De Universiteit Maastricht was van oordeel dat Debye door gebrek aan maatschappelijke betrokkenheid een

slecht voorbeeld was voor de studenten. Hoe kwam het dat de Universiteiten Maastricht en Utrecht zo verschillend over Peter Debye oordeelden?

In 2010 onderzocht de chemicus Jurrie Reiding de Amerikaanse archieven over Peter Debye. Hij kwam er een uitgebreide naoorlogse briefwisseling tegen van Debye met Paul Rosbaud, de belangrijkste spion van de Britse militaire inlichtingendienst MI6 in nazi-Duitsland. Debye en Rosbaud hadden in de vooroorlogse nazi-periode contact met elkaar en hadden samengewerkt, bijvoorbeeld bij de vlucht van de joodse natuurkundige Lise Meitner uit Duitsland. Op grond van zijn onderzoek concludeerde Reiding dat Debye in nazi-Duitsland helemaal geen collaborateur, opportunist of antisemiet was geweest, maar dat hij zeer waarschijnlijk een compleet andere rol had gespeeld: Debye zou een belangrijke informant kunnen zijn geweest van Rosbaud.

De Hustinx Stichting is de Peter Debye Prijs weer gaan uitreiken (in 2011 en 2015), maar dan zonder samenwerking met de Universiteit Maastricht.

Dankwoord

Ik ben veel dank verschuldigd aan een aantal vriend(inn)en. Hierbij denk ik aan Harm Damsma, Karel Hermans, Piet de Jong, Marjon van Moorsel, Rob Vierhout en Jari Wiersma-Teule. Ze hebben mijn tekst heel grondig gelezen en uitvoerig becommentarieerd. Ik ben heel blij met hun correcties, aanvullingen en nieuwe ideeën. Verder dank ik Joop Kolling en Marja de Bruijne voor hun creatieve inbreng bij het ontwerpen van de omslag. Gijs van Ginkel en Jurrie Reiding, als deskundigen op het terrein van de ‘affaire Debye’, bedank ik ook hartelijk voor hun reacties.

Gerard Stout, uitgever van Ter Verpoosing, wil ik ook dankzeggen. Hij heeft me vele keren feedback gegeven op mijn plannen en teksten. Ik ben opnieuw blij dat hij mijn toneeltekst in boekvorm wil uitgeven.

Uiteraard wil ik in mijn dankwoord mijn vrouw Yvonne niet vergeten. Ze heeft me altijd volledig ondersteund tijdens het schrijfproces en op allerlei momenten kritisch commentaar gegeven. Zij was zoals altijd de eerste die op mijn teksten reageerde. Ik dank haar ook voor haar creatieve inzet bij het ontwerpen van de omslag.

